

DE LANDBOUW IN ENSCHEDE-ZUID

SIGN: L27-458
EX. NO: c
MLV:

April 1992

REFERAAT

DE LANDBOUW IN ENSCHEDE-ZUID

Helder, J.G.M.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1992

Mededeling 458

ISBN 90-5242-159-5

79 p., tab. fig.

Beschrijving van de structuur van de landbouw in een toekomstig landinrichtingsgebied van ruim 5400 ha in de provincie Overijssel.

Op basis van gegevens van de CBS-Landbouwtellingen en aanvullende informatie worden veranderingen in de structuur van de landbouw in de periode 1984-1990 geanalyseerd. Daarnaast wordt een schets gegeven van de mogelijke toekomstige ontwikkelingen zonder landinrichting tot 2000.

De landbouw in het gebied is vrijwel geheel gericht op de veehouderij, waarbij de melkveehouderij sterk overheeft. De structuur van de melkveebedrijven is er grootschaliger dan die in Salland-Twente en de intensiteit van het grondgebruik is er lager. De externe produktieomstandigheden zijn slecht. Voor de komende jaren wordt een verdere afname van het aantal bedrijven en van het aantal dieren verwacht. Hiervan uitgaande worden de perspectieven voor zowel de landbouw, als het milieu en de natuur, na uitvoering van een landinrichting, gunstig geacht.

Overijssel/Enschede/Landbouw/Landinrichting/Rundveehouderij//Structuur

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Helder, J.G.M.

De landbouw in Enschede-Zuid / J.G.M. Helder . - Den Haag :

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO). - Fig., tab. -

(Mededeling / Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) ;

no. 458)

ISBN 90-5242-159-5

NUGI 835

Trefw.: landbouw ; Enschede.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
SAMENVATTING	5
1. INLEIDING	9
1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	9
1.2 Algemene oriëntatie	10
1.2.1 Ligging en gebiedsgrootte	10
1.2.2 Karakteristiek van het gebied	10
1.2.3 Ruimtelijk beleid	13
2. ALGEMENE AGRARISCHE ONTWIKKELING	18
2.1 Aantal bedrijven	18
2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling	20
2.3 Bedrijven, grond en produktie naar bedrijfstype	22
2.4 Grondverkeer en bedrijfsoppervlakte	26
2.5 Arbeidskrachten	29
2.5.1 Aantal en enkele kenmerken	29
2.5.2 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie op hoofdberoepsbedrijven	30
3. ONTWIKKELINGEN IN DE PRODUKTIETAKKEN	32
3.1 Rundveehouderij	32
3.1.1 Inleiding	32
3.1.2 Algemene ontwikkeling van de rundveehouderij	32
3.1.3 Omvang van de veestapels per bedrijf	34
3.1.4 Ontwikkelingen in de hoeveelheid heffingsvrije melk	36
3.1.5 Melkproduktie per koe	39
3.1.6 Bedrijfskenmerken van hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien naar staltype en bedrijfsgrootte	40
3.1.7 Verkaveling op de bedrijven met melkkoeien	42
3.1.8 Ruwvoedervervoorziening op bedrijven met melkkoeien	43
3.2 Overige produktietakken	46
3.3 Mestproduktie en mestoverschot	48
4. BEDRIJFSOMVANG EN INKOMENSSITUATIE	51
4.1 Bedrijfsomvang	51
4.2 Inkomenssituatie	52

INHOUD (vervolg)

	Biz.
5. VERWACHTE ONTWIKKELING IN DE LANDBOUW IN DE PERIODE 1990-2000 ZONDER LANDINRICHTING	56
5.1 Inleiding	56
5.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven	56
5.3 De oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik	59
5.4 De ontwikkeling in de produktietakken	61
5.4.1 De rundveehouderij	61
5.4.2 De intensieve veehouderij	64
5.5 Produktieomvang per tak	65
5.6 Ontwikkeling mestproduktie en mestoverschot	66
6. SLOTBESCHOUWING	68
LITERATUUR	72
BIJLAGEN	75

Samenvatting

Algemene oriëntatie

Het landinrichtingsgebied "Enschede-Zuid" omvat het zuidelijk deel van het buitengebied van de gemeente Enschede (4 870 ha) en kleinere delen van het buitengebied van de gemeenten Hengelo (260 ha) en Haaksbergen (305 ha). De totale oppervlakte bedraagt 5 435 ha waarvan 3 356 ha in gebruik is als cultuurgrond (gemeten maat) bij geregistreerde agrarische bedrijven.

De redenen om voor dit gebied een landinrichting aan te vragen zijn de slechte agrarische productieomstandigheden, de voorgenomen aanleg van twee rijkswegen en van een grote vuilstortplaats benevens de sluipende achteruitgang van de kwaliteiten van natuur en landschap als gevolg van de stadsuitbreiding en van diffuse recreatieve ontwikkelingen.

Het landschap wordt bepaald door van zuidoost naar noordwest lopende essenzones langs beken met daartussen stroken heide-ontginningsgebied. Het essenlandschap is een kleinschalig gebied met grillige percelering en tamelijk veel relief, met verspreide bebouwing en met veel kleine boscomplexen en houtwallen. Het heide-ontginningslandschap is een meer grootschalig gebied, vlak met rechte wegen, met grotere boscomplexen en grote open landbouwgebieden en met kleinere natuurgebieden.

Het ruimtelijk beleid voor dit gebied is gericht op het bieden van ontwikkelingsmogelijkheden aan landbouw, natuur, landschap en recreatie in een fijnmazige en sterk verweven structuur.

Ontwikkeling aantal bedrijven

Het aantal hoofdberoepsbedrijven nam in het gebied van "Enschede-Zuid" in de periode 1984-1990 af van 132 tot 118 (-10,6%), waarbij vooral het aantal melkveebedrijven met een grupstal sterk terugliep. Ook het aantal intensieve-veehouderijbedrijven nam af, terwijl de "overige landbouwbedrijven" en de tuinbouwbedrijven in getal toenamen. De groei van het aantal "overige landbouwbedrijven" is grotendeels het gevolg van de vermindering van de melkveestapel op melkveebedrijven met een grupstal die daardoor van type veranderen. Het aantal melkveebedrijven met een ligboxenstal bleef vrijwel constant. Het aantal nevenberoepsbedrijven nam toe van 85 tot 106 (+ 24,7%). Er werden weliswaar veel nevenberoepsbedrijven opgeheven, maar er kwamen er ook veel bij, niet alleen door overgang van hoofd- naar nevenberoepsbedrijf maar ook door stichting van een nieuw bedrijf. Bovendien zijn in de metelling van 1990 negen nevenberoepsbedrijven opgenomen, die al langer bestonden, maar die nog niet eerder waren geregistreerd. Het totaal aantal bedrijven nam toe

van 217 tot 224 (+ 3,2%). In vergelijking met andere gebieden is in "Enschede-Zuid" een groot deel (47%) van de bedrijven nevenberoepsbedrijf en dat deel is in de afgelopen jaren toegenomen.

Voor de komende jaren wordt een verdergaande afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven verwacht die sterker zal zijn dan in de voorgaande periode. De redenen daarvoor zijn de in de komende tien jaar toenemende vergrijzing, een verdere beperking van het melkquotum, de invoering c.q. verscherping van de milieuwatgeving en de onttrekking van 6% van de oppervlakte cultuurgrond aan de landbouw. Vooral onder de bedrijfshoofden van melkveebedrijven met een grupalstal zijn veel oudere bedrijfshoofden en het opvolgingspercentage is er zeer laag. Naar verwachting zal in alle bedrijfstypen het aantal bedrijven afnemen, terwijl het aantal melkveebedrijven met een ligboxenstal grotendeels gehandhaafd zal blijven. Het totaal aantal hoofdberoepsbedrijven zal afnemen van 118 tot 85. Ook het aantal nevenberoepsbedrijven zal afnemen, naar verwachting van 106 tot 90. In 2000 zal dan meer dan de helft van het aantal bedrijven een nevenberoepsbedrijf zijn. Zij blijven echter, gezien hun aandeel in de totale produktieomvang, van ondergeschikte betekenis binnen de landbouw in "Enschede-Zuid".

Oppervlakte en gebruik cultuurgrond

De cultuurgrond is overwegend in gebruik als grasland. Het bouwland (29%) wordt grotendeels gebruikt voor de teelt van snijmais. Er is voorts nog 9 ha tuinbouw. In de afgelopen jaren is de oppervlakte snijmais en overig bouwland toegenomen ten koste van de oppervlakte grasland.

In de komende periode zal het grondgebruik naar verwachting zeer weinig veranderen. Wel zal ongeveer 6% van de oppervlakte cultuurgrond voor diverse niet-agrarische doeleinden aan de landbouw worden onttrokken.

De gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven is in de afgelopen zes jaar toegenomen van 19,7 tot 21,2 ha. De melkveebedrijven met een ligboxenstal hebben hun oppervlakte het meest weten te vergroten, zowel procentueel als in aantal ha. De gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven zal in de komende tien jaar naar verwachting toenemen tot 26 ha. Het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in de totale oppervlakte zal toenemen van 26 tot 30%.

In de afgelopen zes jaar is circa 900 ha van gebruiker gewisseld. Daarvan kwam ongeveer 500 ha op de grondmarkt beschikbaar.

Ontwikkeling in de rundveehouderij

De omvang van de rundveehouderij, die bijna 70% uitmaakt van de totale produktieomvang in het gebied, is afgenomen als gevolg van de invoering van de Beschikking Superheffing. Het aantal

melkkoeien nam af evenals het aantal stuks jongvee. De mestveestapel nam toe, welke toename ten dele de afname van de produktieomvang in de melkveesector compenseerde.

Voor de komende periode wordt een verdere daling van de melkveestapel verwacht van ruim 20% als gevolg van een verdere korting van het melkquotum en een verder stijging van de melkproduktie per koe. De mestveestapel zal naar verwachting verder toenemen, doch niet meer in die mate als in de voorgaande jaren.

De melkveebezetting per bedrijf nam af van 43 naar 38. In de komende tien jaar zal deze bezetting naar verwachting weer toenemen tot 41. De gemiddelde melkveebezetting per bedrijf is in "Enschede-Zuid" hoger dan in Salland-Twente en in Overijssel. Het gemiddelde aantal eenheden grootvee per ha voedergewassen is er echter lager dan in de vergelijkingsgebieden en zal in de komende periode verder dalen.

Het totale melkquotum voor het gebied "Enschede-Zuid" is iets sterker afgenomen dan op grond van de vastgestelde kortingen mocht worden verwacht. Dat betekent dat melkquotum - ruim 2% - uit het gebied is weggevloeid. Voor de komende periode is aangenomen dat geen quotum uit het gebied zal wegvloeien. Wanneer in de afgelopen jaren te koop aangeboden melkquotum is gekocht door bedrijven in het gebied, is dat grotendeels gekocht door melkveebedrijven met een ligboxenstal. In het proces van de structurele ontwikkeling van de melkveehouderij naar grotere eenheden vee nemen de melkveebedrijven met een ligboxenstal een sterke positie in. Ruim de helft van de melkveebedrijven heeft een ligboxenstal. Over tien jaar zal van de dan naar verwachting bestaande melkveebedrijven tenminste 70% een ligboxenstal hebben.

De verkavelingssituatie van de melkveebedrijven is slecht. De bedrijven met een ligboxenstal hebben gemiddeld zeven kavels en de bedrijven met een grupstal bijna zes. Voor 60% van de melkveebedrijven is voorts de huiskavel, volgens een gestelde norm van 30 are per koe, te klein. Van de bedrijven met een ligboxenstal heeft zelfs 70% een te kleine huiskavel.

De ruwvoervoorziening op de rundveebedrijven in het gebied van "Enschede-Zuid" vormt geen probleem. Op een aantal bedrijven is wel een tekort aan ruwvoer, maar op de overige bedrijven is een zodanige produktie van ruwvoer mogelijk dat ruimschoots in de behoefte in het gebied kan worden voorzien. Ook voor de komende jaren zal dat zeker het geval zijn.

Ontwikkeling in de intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij, die 17% uitmaakt van de totale produktieomvang, bestaat vrijwel geheel uit varkenshouderij. De produktieomvang in de varkenshouderij nam de afgelopen zes jaar toe met 32%. Het aantal bedrijven met varkens nam af met circa 30%. Het houden van varkens, in het bijzonder van fokvarkens, blijkt zich in toenemende mate te concentreren op intensieve-veehouderijbedrijven. De veestapels op deze bedrijven zijn gemiddeld

aanzienlijk groter geworden. Overigens is de varkenshouderij in het algemeen nog kleinschalig.

Voor de komende periode wordt geen verdere groei van de varkenshouderij verwacht. Op grond van de Meststoffenwet en de Hinderwet (Ecologische richtlijn) is uitbreiding van de intensieve veehouderij vrijwel niet meer mogelijk. Omdat de rundveehouderij in omvang afneemt, zal het aandeel van de varkenshouderij in de totale produktieomvang toenemen.

Inkomenssituatie op hoofdberoepsbedrijven

De geschatte arbeidsopbrengst per bedrijf per jaar uit agrarische activiteiten, die gemiddeld f 50.700,- bedraagt, laat grote verschillen zien tussen de bedrijven. Een kwart van de bedrijven heeft een arbeidsopbrengst die kleiner is dan f 25.000,-. Op 50% van de bedrijven bedraagt de arbeidsopbrengst meer dan f 50.000,-. Hiertoe behoren onder andere alle melkveebedrijven met een ligboxenstal en met tenminste 50 melkkoeien.

Wordt de arbeidsopbrengst gezien per arbeidsjaareenheid, dan blijkt op 79% van de bedrijven het arbeidsinkomen per arbeidsjaareenheid lager te zijn dan de bruto loonkosten van een werknemer met een minimum inkomen (circa f 35.000,-). Hierbij speelt wel een rol dat op meerdere bedrijven erg veel arbeid aanwezig is ten opzichte van de produktieomvang. Het percentage bedrijven waar de arbeidsopbrengst lager is dan f 35.000,- bedraagt 36. Naast arbeidsinkomsten uit het bedrijf kunnen er ook andere inkomsten zijn, zoals vergoeding voor het bedrijfsvermogen, inkomsten uit bezittingen buiten het bedrijf, uit arbeid buiten het bedrijf en uit verzekeringen. Deze andere inkomsten kunnen soms een zeer aanzienlijke bijdrage aan het gezinsinkomen opleveren.

Mestproblematiek

Op 161 van de in totaal 224 bedrijven in "Enschede-Zuid" wordt mest geproduceerd. Van die 161 mestproducerende bedrijven zijn er 20 met een mestoverschot. De plaatsingsruimte op de overige bedrijven is ruimschoots voldoende om de overtollige mest van de overschotbedrijven af te zetten. De fosfaatproduktie per ha in het gebied, die 118 kg bedraagt, is betrekkelijk laag. In "Enschede-Zuid" bestaat momenteel derhalve geen mestoverschottenprobleem.

Uitgaande van de verwachte aantallen dieren en de verwachte oppervlakte cultuurgrond zal de produktie van fosfaat per ha genoeg op het niveau van 118 kg blijven. De normen voor de aanwending van fosfaat per ha worden in de komende jaren aangescherpt, maar tot het jaar 2000 zullen deze normen voldoende ruimte bieden om de mest in het gebied te kunnen afzetten.

1. Inleiding 1)

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

Voor het gebied rond Enschede, waarin het herinrichtingsgebied "Enschede-Zuid" is gelegen, zijn in 1985 verzoeken om landinrichting ingediend door de gemeente Enschede en de Stichting Agrarisch Welzijn Enschede en in 1986 door de Stichting Natuur en Milieu Federatie Overijssel. De redenen voor de gemeente Enschede en de Stichting Agrarisch Welzijn Enschede om een verzoek om landinrichting in te dienen zijn de slechte agrarische produktieomstandigheden en de nadelige gevolgen die het verstedelijkingsbeleid heeft gehad en nog heeft op de agrarische bedrijfsstructuur. Voorts spelen de invulling van het verstedelijkingsbeleid, de aanleg van een aantal rijkswegen en de ontwikkeling van een grote vuilstortlokatie een rol. De Stichting Natuur en Milieu Federatie Overijssel voerde als redenen aan de sluipende achteruitgang van de kwaliteiten die van oudsher in het gebied aanwezig zijn en de disharmonie tussen de kwaliteit van het landschap en de functies die het gebied vervult of dient te vervullen. Deze disharmonie is ontstaan als gevolg van de stadsuitbreiding, de diffuse recreatieve ontwikkelingen, de wegeaanleg en dergelijke.

Voor het gebied "Enschede-Zuid" heeft de Centrale Landinrichtingscommissie in 1988 in haar zienswijze ex artikel 26 van de Landinrichtingswet aangegeven dat aan het verzoek tegemoet kan worden gekomen. De Provinciale Staten van Overijssel hebben vervolgens in 1989 besloten het gebied "Enschede-Zuid" voor te stellen voor plaatsing op het voorbereidingsschema.

Ten behoeve van de voorbereiding van dit landinrichtingsproject zal een Landbouwstructuuradvies worden opgesteld. Hierin zullen de wensen van de land- en tuinbouw ten aanzien van de inrichting van het gebied worden aangegeven. In het kader hiervan heeft de Landinrichtingsdienst het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) verzocht een onderzoek in te stellen naar de ontwikkeling van de land- en tuinbouw in dit gebied.

Dit rapport geeft een beeld van de huidige situatie van de land- en tuinbouw in het gebied en van de ontwikkelingen in de periode 1984-1990. Ook wordt getracht een beeld te geven van de ontwikkeling van de land- en tuinbouw in de komende tien jaar, waarbij is aangenomen dat er geen landinrichting zal worden uitgevoerd.

-
- 1) De inhoud van dit hoofdstuk is voor een aanzienlijk deel ontleend aan de Nota inzake overwegingen en uitgangspunten ex artikel 20, lid 2 van de Landinrichtingswet voor het in voorbereiding nemen van de herinrichting "Enschede-Zuid" van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van gegevens uit de landbouwtellingen van 1984 en 1990 1). Voor zover de gegevens van 1990 niet beschikbaar waren, zijn gegevens van voorgaande jaren gebruikt. Deze gegevens zijn aangevuld met gegevens uit het LEI-DLO-boekhoudnet en met informatie van personen die de plaatselijke situatie goed kennen. De produktieomvang is aangegeven in standaardbedrijfseenheden (sbe) 1). Voor omrekening van sbe's in nge's 1) kan worden aangehouden dat 1 sbe overeenkomt met 0,266 nge (Poppe).

1.2 Algemene oriëntatie

1.2.1 Ligging en gebiedsgrootte

Het Landinrichtingsgebied "Enschede-Zuid" omvat het zuidelijk deel van het buitengebied van de gemeente Enschede en kleinere delen van het buitengebied van de gemeenten Hengelo en Haaksbergen. De noordelijke begrenzing wordt globaal genomen gevormd door het Twentekanaal en de zuidrand van de bebouwde kom van de gemeente Enschede, met dien verstande dat de "Zuid-Eschmarke" buiten het Landinrichtingsgebied is gehouden. Voor dit gebied is een aanpassingsinrichting in voorbereiding.

In het noord-westelijke deel van het gebied loopt de grens door het gebied van de gemeente Hengelo. De zuidelijke begrenzing ligt grotendeels in het gebied van de gemeente Haaksbergen en valt in aanzienlijke maten samen met de Hegebeekweg en de Hegeveldweg. De westelijke en de oostelijke begrenzing komt overwegend overeen met de gemeentegrenzen van de gemeente Enschede. Zie voor de exacte begrenzing figuur 1.1.

De totale oppervlakte van het Landinrichtingsgebied bedraagt 5435 ha, waarvan circa 260 ha is gelegen in de gemeente Hengelo en circa 305 ha in de gemeente Haaksbergen. De agrarische bedrijven binnen het gebied hebben samen 3 356 ha (1990) cultuurgrond in gebruik (gemeten maat) 1).

1.2.2 Karakteristiek van het gebied

Door het gebied "Enschede-Zuid" ligt de noord-zuid lopende stuwwal Enschede-Oldenzaal, waarop dekzandpakketten zijn afgezet. De hoogste punten van de stuwwal liggen hier op 54 m boven NAP.

In de westflank van de stuwwal liggen een aantal dalvormige laagten, waarin plaatselijke beken zijn gelegen als de Boekelerbeek, de Rutbeek, de Elsbeek, de Tweekelerbeek, de Hegebeek en de Bruninksbeek. De dalen lopen in noordwestelijke richting.

1) Voor een omschrijving van de gebruikte begrippen zie bijlage 1.

HENGELLO

HERINRICHTING ENSCHEDE-ZUID
overwegingen en afdelingspunten

500 m

ENSCHDE

Voorlopige grens van het
landinrichtingsgebied

ENSCHDE

Naar het oosten toe gaat de stuwwal over in een vrij vlak dekzandgebied dat een hoogteligging heeft van ongeveer 42 m boven NAP. In deze oostflank ligt een aantal, niet duidelijk herkenbare dalvormige laagten, waarlangs een deel van het water wordt afgevoerd via de Glanerbeek. De bodem in het gebied bestaat voornamelijk uit dekzanden en beekafzettingen en er komen verspreid liggende escomplexen voor.

In nauwe samenhang met de geomorfologie en de ontginningsgeschiedenis heeft zich in dit gebied een landschapsstructuur ontwikkeld, die sterk gerelateerd is aan de min of meer evenwijdige loop van de beken. Deze landschapsstructuur wordt bepaald door van zuidoost naar noordwest lopende essenzones langs de beken met daartussen heide-ontginningsgebied. Hoewel op de hogere esgronden het bouwland deels in grasland is omgezet is het essen- en het heide-ontginningslandschap nog herkenbaar.

Het essenlandschap is een kleinschalig gebied met een grillige percelering en tamelijk veel relief, met verspreide bebouwing en met veel kleine boscomplexen en houtwallen. Het heide-ontginningslandschap is een meer grootschalig gebied, met weinig hoogteverschillen, met rechte wegen, grotere boscomplexen, landgoederen, grote open landbouwgebieden en natuurgebiedjes als heide- en veenrestanten. Door het verdwijnen van beplantingen is schaalvergroting opgetreden in het kleinschalige essenlandschap, terwijl in het grootschalige heide-ontginningslandschap plaatselijk schaalverkleining is opgetreden door de aanleg van recreatieterreinen. Het contrast tussen het essenlandschap en de jongere ontginningen is geringer geworden.

Er liggen in het gebied in totaal elf landgoederen, waarvan een aantal valt onder de Natuurschoonwet. De in het gebied verspreid liggende grotere en kleinere escomplexen zijn tegenwoordig in gebruik als grasland en maisland. De lager gelegen dekzanden-gronden en beekafzettingen worden in hoofdzaak gebruikt als grasland.

Naast dit landelijke grondgebruik wordt het grondgebruik beïnvloed door de steden Enschede en Hengelo. Dit uit zich in de aanwezigheid van recreatieterreinen, sportvelden, ijsbaan, volkstuincomplexen, maneges, ponyweiden, stortplaats, zuiveringsinstallatie, zandafgraving en dergelijke.

De belangrijkste wegen in het gebied zijn de Rijksweg 35, die uit noord-westelijke richting komt en even voor de stad Enschede eindigt en drie provinciale wegen van Enschede naar Haaksbergen, naar Ahaus en naar Buurse. De lokale ontsluiting wordt gevormd door een relatief dicht netwerk van verharde en onverharde wegen die, voor zover zij langs beken en essen lopen, een bochtig karakter hebben.

1.2.3 Ruimtelijk beleid

In de structuurschets Landelijke en Stedelijke Gebieden is het gebied van "Enschede-Zuid" opgenomen in de zone die wordt

aangeduid als "gebieden met afwisselend landbouw, natuur en andere functies in kleinere ruimtelijke eenheden". Het ruimtelijke beleid in deze gebieden is gericht op het bieden van ontwikkelingsmogelijkheden aan de landbouw, de recreatie, de natuur en andere functies in een fijnmazige en sterk vervlochten structuur. Er wordt een verweving van deze functies voorgestaan op een zodanige wijze dat de bedrijfsvoering op de in agrarisch gebruik zijnde gronden zo goed mogelijk past in het stramien van landschapselementen en natuurwaarden, zonder dat de doelmatigheid van de bestaande of de zich wijzigende bedrijfsvoering wezenlijk wordt belemmerd. Waar het niet mogelijk is de zwakkere functies met de sterkere te combineren door middel van verweving, wordt scheiding van functies voorgestaan.

Omdat het gebied tevens voor het grootste deel behoort tot de gebieden binnen de stedelijke invloedssfeer, is het ruimtelijk beleid er ook op gericht mogelijkheden te bieden tot een veelzijdige verweving van de functies verstedelijking, landbouw en natuur. Sommige delen zullen echter worden gevrijwaard van stedelijke druk, terwijl de mogelijkheden voor openluchtrecreatie moeten worden vergroot waar op dit terrein sprake is van een achterstand.

In de Vierde nota over de ruimtelijke ordening Extra (Vinex) worden vier wezenlijk verschillende ontwikkelingsrichtingen (koersen) voor het landelijk gebied onderscheiden.

Voor het gebied Twente, waartoe "Enschede-Zuid" behoort, wordt de "blauwe koers" voorgestaan, welke koers mogelijkheden biedt voor de verbreding van de plattelandsontwikkeling en daarmee voor een sterke verweving van landbouw, recreatie, bosbouw, landschaps- en natuurbeheer en watervoorziening. De ontwikkeling van de ecologische hoofdstructuur (zie onder Natuurbeleidsplan) neemt in deze gebieden een belangrijke plaats in. Aan de ontwikkeling van grootschalige verstedelijking, infrastructuur en geconcentreerde produktiecomplexen van intensieve landbouw wordt in deze gebieden geen ruimte geboden. Bijzondere situaties doen zich voor in de randzone van grotere steden. Daar zullen inrichting en beheer sterk georiënteerd zijn op de functie van het landelijk gebied als uitloopzone voor stedelijke recreatie en als lokatie voor semi-stedelijke voorzieningen (maneges, tuincentra, opslag van caravans en dergelijke).

Voorts is voor "Enschede-Zuid" het Natuurbeleidsplan van betekenis. In dit plan worden gebieden aangegeven die behoren tot een samenhangend netwerk van bestaande en nog te ontwikkelen belangrijke natuurgebieden, de ecologische hoofdstructuur. De ecologische hoofdstructuur is opgebouwd uit kerngebieden, natuurontwikkelingsgebieden en verbindingszones. Kerngebieden zijn gebieden met bestaande natuurwaarden van nationale en/of internationale betekenis. Het beleid voor kerngebieden is gericht op duurzame instandhouding van de na te streven natuurwaarden. In "Enschede-Zuid" is het Aamsveen als kerngebied aangeduid. Natuurontwikkelingsgebieden zijn gebieden met goede mogelijkheden voor het ont-

wikkelen van natuurwaarden, van nationale en/of internationale betekenis. Het beleid is er op gericht deze natuurwaarden tot ontwikkeling te brengen. In "Enschede-Zuid" is een gebied ten zuiden van de bebouwde kom van de gemeente Enschede als natuurontwikkelingsgebied aangegeven. Ingevolge het Structuurschema Openluchtrecreatie dienen in het gebied de mogelijkheden voor recreatie te worden ontwikkeld, waarbij tevens wordt geduid op uitbreidingsmogelijkheden voor zowel vaste als toeristische standplaatsen en huurbungalows.

In de Structuurschema's verkeer en vervoer zijn beleidsvoornemens opgenomen voor de aanleg van een autosnelweg die de verbinding vormt tussen de bestaande autosnelweg A35 en Duitsland en voor de aanleg van de autoweg A15 (Twenteroute) die in zuidwestelijke richting loopt. Beide aan te leggen wegen lopen door het gebied van "Enschede-Zuid". Voor de landbouw zijn voorts van belang de recente landelijke beleidsnota's Structuurnota Landbouw, Nationaal Milieu Beleidsplan en Derde Nota Waterhuishouding, welke echter geen specifieke betekenis hebben voor het gebied van "Enschede-Zuid".

Het provinciaal ruimtelijk beleid dat voor het gebied "Enschede-Zuid" van belang is, is aangegeven in het streekplan Twente. In dit streekplan, vastgesteld in 1990, wordt het landelijk gebied in vier zones ingedeeld. Tot zone 1, waar de agrarische ontwikkeling moet worden bevorderd, behoort een kleine 25% van het totale gebied. Het betreft onder andere het Broekheurnerveen, het Usselerveen, het Rutbekerveld en het gebied rond Usselo.

Zone 2, waar de agrarische ontwikkeling moet worden bevorderd met behoud en ontwikkeling van het kleinschalige landschap en recreatie, omvat circa 40% van het gebied van de landinrichting. Tot zone 2 behoren het gebied ten noorden van Tweekelo, het gebied ten oosten en ten zuiden van Boekelo en het Goorse veld.

In zone 3 staat de bevordering van de ontwikkeling van natuur en landschap voorop, waarbij niet alleen het huidige bosareaal in stand moet worden gehouden, maar ook de aanleg van nieuwe bossen wordt voorgestaan. In deze zone is agrarische ontwikkeling mogelijk voor zover niet strijdig met de ontwikkeling van natuur en landschap. Tot deze zone behoort ongeveer 30% van het gebied van "Enschede-Zuid". Het betreft het gebied rond Broekheurne en Smalenbroek, de Boekelerhoek ten noorden van Boekelo, een gebied ten zuiden van Boekelo en een gebied ten zuiden van Tweekelo.

Zone 4 omvat natuurgebieden en bossen. In deze gebieden dient de ontwikkeling van natuur, bos en landschap te worden bevorderd. De aanwezige landbouw is gehouden aan de randvoorwaarden van natuur en landschap. Van het gebied van "Enschede-Zuid" ligt circa 5% in zone 4. Het betreft in hoofdzaak het Aamsveen en het gebied ten westen van het Usselerveld.

Ten noorden van Boekelo is een bedrijfsterrein geprojecteerd van circa 50 ha. Ten zuiden van Hengelo is voorts in het gebied van "Enschede-Zuid" een afvalverwerkingsplaats geprojecteerd die circa 2% van de oppervlakte van het gebied beslaat.

Het gebied "Enschede-Zuid" ligt in het streekplan binnen het stadsrandgebied Almelo-Hengelo-Enschede. In dit stadsrandgebied wordt gestreefd naar een zo groot mogelijke bijdrage aan de verbetering van het stedelijk leefmilieu met name op het punt van de recreatie, naar de verbetering van de positie van de land- en tuinbouw, naar de bescherming van natuur en landschap en naar een verweving van de verschillende functies. Op de streekplankaart zijn ook de trace's voor de ontworpen rijkswegen, de A35 en de A15, aangegeven.

Op gemeentelijk niveau is het ruimtelijk beleid vastgelegd in gemeentelijke bestemmingsplannen. De bestemmingsplannen buitengebied van de gemeenten Hengelo en Haaksbergen, waarvan kleine delen in het landinrichtingsgebied zijn opgenomen, zijn al tien jaar of langer vastgesteld, zodat daar geen indicaties aan kunnen worden ontleend ten behoeve van de voorbereiding van de landinrichting.

De gemeente Enschede heeft een nieuw bestemmingsplan buitengebied in concept gereed. Dit concept-bestemmingsplan kent evenals het streekplan voor Twente een zonering in vier bestemmingscategorieën:

- agrarisch gebied; dit gebied is primair bestemd voor de uitoefening van het agrarisch bedrijf en secundair voor de bescherming van de landschaps- en natuurwaarden. Voor zover de grond op een afstand van minder dan 100 m is gelegen van gronden die tot bos en tot natuurgebied zijn bestemd, is de bescherming van de natuur- en landschapswaarden primair en de uitoefening van het agrarisch bedrijf secundair. Tot dit gebied behoren het Usselerveen, het Broekheurnerveen, het Horsterveld, het Rutbekerveld en een gebied ten oosten van Boekelo;
- agrarisch gebied met landschappelijke waarde; de aangewezen gronden zijn bestemd voor de uitoefening van het grondgebonden agrarisch bedrijf alsmede voor de bescherming van de aanwezige landschappelijke waarden. Intensieve veehouderij is als ondergeschikt onderdeel van de bedrijfsvoering toegestaan. Het omvat gebieden rond Broekheurne, rond Usselo, ten zuiden van Rutbeek, ten westen van Boekelo en ten noorden van Tweekelo;
- agrarisch gebied met landschappelijke en ecologische waarden; de aangewezen gronden zijn bestemd voor de uitoefening van grondgebonden agrarische bedrijfsactiviteiten alsmede voor de bescherming, instandhouding en ontwikkeling van de landschappelijke en natuurwaarden, alsmede voor zover op de kaart als zodanig aangeduid voor niet-grondgebonden agrarische activiteiten, glastuinbouw en agrarische hulp- en nevenbedrijven. Het betreft de Boekelerhoek en gebieden bij

Smalenbroek, ten westen van het Usselerveld en ten zuiden van Boekelo;

- natuurgebied; deze gronden zijn bestemd voor de bescherming, instandhouding en verbetering van de natuur- en landschapswaarden. Hiertoe behoren het Aamsveen en diverse verspreid liggende kleinere gebieden.

Nieuwvestiging en verplaatsing van agrarische bedrijven is mogelijk in en naar gebieden met de bestemming Agrarische gebied. In gebieden met de bestemming Agrarisch gebied met landschappelijke waarden is nieuwvestiging van agrarische bedrijven niet wenselijk.

2. Algemene agrarische ontwikkeling

2.1 Aantal bedrijven

In 1990 waren er in het gebied van "Enschede-Zuid" 224 geregistreerde agrarische bedrijven, waarvan 53% hoofdberoepsbedrijven en 47% nevenberoepsbedrijven 1). De bedrijven waar het hier om gaat liggen met hun gebouwen in het landinrichtingsgebied en zij hebben een produktieomvang van tenminste 10 sbe.

Tabel 2.1 Bedrijven naar beroepsgroep, Enschede-Zuid

Categorie	1984		1990	
	aantal	%	aantal	%
Hoofdberoepsbedrijven	132	60,8	118	52,7
Nevenberoepsbedrijven	85	39,2	106	47,3
Totaal bedrijven	217	100,0	224	100,0

Van de bedrijfshoofden op hoofdberoepsbedrijven werkt 87% uitsluitend op eigen bedrijf; 13% heeft naast het landbouwbedrijf nog nevenactiviteiten. De bedrijfshoofden van de nevenberoepsbedrijven hebben merendeels (53%) een hoofdberoep buiten de landbouw, terwijl de overigen (47%) als rustende (niet-)agrariërs nog enige grond in gebruik hebben en/of wat vee houden.

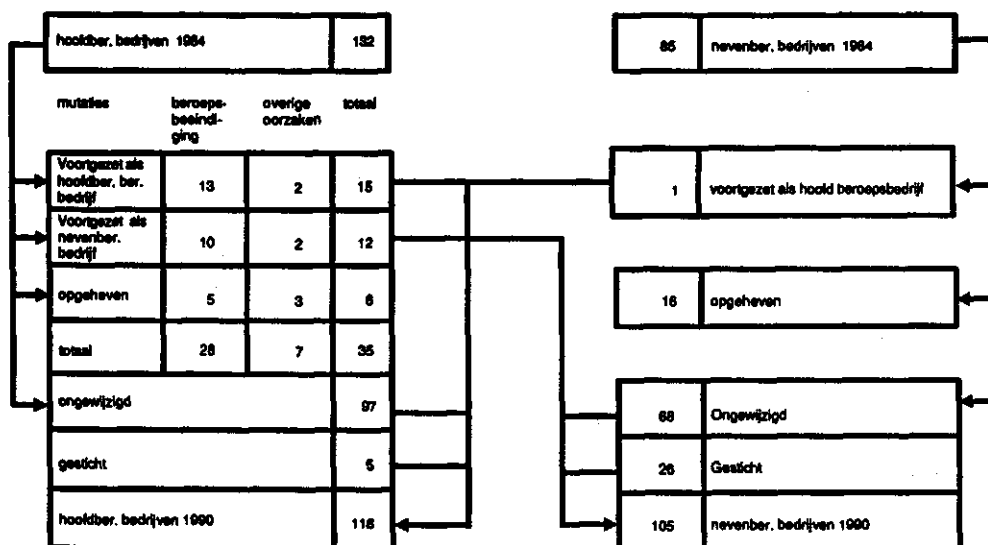
De indeling in hoofd- en nevenberoepsbedrijven, die hier wordt gehanteerd, berust op informatie die verkregen is van personen die goed bekend zijn met de plaatselijke situatie. Er wordt daarmee een beter inzicht verkregen in de mate waarin de bedrijfshoofden voor hun inkomen afhankelijk zijn van de inkomsten uit het landbouwbedrijf. Deze indeling is niet vergelijkbaar met de indeling in hoofd- en nevenberoepsbedrijven die berust op de gegevens van de CBS-metelling, zodat een vergelijking met andere gebieden in het algemeen niet mogelijk is. Wel kan een vergelijking worden gemaakt met de gegevens van aangrenzende landinrichtingsgebieden als "Rijssen" (Tjoonk, 1989) en "Enter" (Tjoonk, 1990), waar de bedrijven op dezelfde wijze met behulp van streekkenners zijn ingedeeld. Dan blijkt dat het percentage neven-

1) Voor een omschrijving van de gebruikte begrippen zie bijlage 1.

beroepsbedrijven in "Enschede-Zuid" aanzienlijk hoger is dan in "Rijssen" (32%) en "Enter" (35%). Daarbij moet worden opgemerkt dat als gevolg van een inventarisatie van de cultuurgrond in het landinrichtingsgebied er in 1990 negen al langer bestaande maar niet eerder geregistreerde nevenberoepsbedrijven in de metelling zijn opgenomen. Echter ook wanneer hiermee rekening wordt gehouden is het percentage nevenberoepsbedrijven in "Enschede-Zuid" hoog.

In figuur 2.1 wordt een beeld gegeven van de ontwikkeling van het aantal bedrijven in "Enschede-Zuid" in de periode 1984-1990.

Het aantal hoofdberoepsbedrijven is per saldo verminderd met veertien. Er zijn twaalf bedrijven voortgezet als nevenberoepsbedrijf, acht zijn er opgeheven en er zijn er zes bijgekomen, waarvan vijf door stichting en een uit de groep nevenberoepsbedrijven. In de meeste gevallen was beroepsbeëindiging de oorzaak van de verandering.

Figuur 2.1 Veranderingen in het aantal hoofdberoeps- en nevenberoepsbedrijven in de periode 1984-1990 in het landinrichtingsgebied Enschede-Zuid

Het aantal nevenberoepsbedrijven nam toe van 85 tot 106. Er werden 16 van deze bedrijven opgeheven en een bedrijf werd hoofdberoepsbedrijf, en er kwamen er 38 bij, namelijk 12 uit de groep hoofdberoepsbedrijven en 26 door stichting, waaronder de 9 eerder genoemde bedrijven die bij de metelling van 1990 voor het eerst werden geregistreerd.

Het totale aantal bedrijven nam derhalve toe van 217 tot 224. De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven bedroeg 11%, het aantal nevenberoepsbedrijven is met 25% toegenomen en het totaal aantal bedrijven nam toe met 3%. In "Rijssen" en "Enter" nam het totaal aantal bedrijven af met 3% in de periode 1983-1988 (vijf jaar !), en in het landbouwgebied "Salland-Twente" nam in de periode 1984-1989 het totaal aantal bedrijven af met 5%. De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven en vooral de toename van het aantal nevenberoepsbedrijven was in "Enschede-Zuid" groter dan in de vergelijkingsgebieden.

2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling

De totale oppervlakte van het landinrichtingsgebied "Enschede-Zuid" bedraagt 5 435 ha. De geregistreerde agrarische bedrijven hebben in 1990 in totaal 3 356 ha cultuurgrond in gebruik. Zes jaar eerder, in 1984, bedroeg de oppervlakte cultuurgrond 3 332 ha. De toename van de geregistreerde oppervlakte cultuurgrond is onder meer een gevolg van de opname in 1990 van de negen niet eerder geregistreerde nevenberoepsbedrijven. Verschillen in de totale oppervlakte kunnen tevens veroorzaakt worden door aan- of verkoop van grond door bedrijven in het landinrichtingsgebied aan bedrijven buiten dat gebied.

Ongeveer driekwart van de oppervlakte cultuurgrond is in gebruik bij de hoofdberoepsbedrijven. Het aandeel van de nevenberoepsbedrijven is in de beschouwde periode toegenomen van 22 tot 25%.

Tabel 2.2 Grondgebruik Enschede-Zuid, 1984-1990

Gewas	Hoofdb.bedr.		Nevenb.bedr.		Alle bedrijven			
	1984 ha	1990 ha	1984 ha	1990 ha	1984 ha	1990 ha	1984 %	1990 %
Grasland	2 001	1 762	543	624	2 544	2 386	76	71
Snijmais	574	672	183	192	757	864	23	26
Ov.bouwl.	16	55	9	42	25	97	1	3
Tuinland	4	7	2	2	6	9	0	0
Totaal	2 595	2 496	737	860	3 332	3 356	100	100

De cultuurgrond is overwegend in gebruik als grasland. Het bouwland wordt voor 90% gebruikt voor de verbouw van snijmais. De cultuurgrond is derhalve vrijwel geheel bestemd voor de winning van ruwvoer. In de afgelopen zes jaar is de oppervlakte snijmais en overig bouwland toegenomen ten koste van de oppervlakte grasland. De toename van het overig bouwland betreft in hoofdzaak een toename van de graanteelt. Deze ontwikkeling in het grondgebruik doet zich ook voor in de vergelijkingsgebieden "Enter", "Rijssen" en "Salland-Twente".

De belangrijkste produktietak, gemeten in sbe, is de rundveehouderij met een kleine 70% van de totale produktieomvang. Op de tweede plaats komt de intensieve veehouderij met 17%. Ruim 90% van de intensieve veehouderij is varkenshouderij. Aangezien de akkerbouw voor 90% bestaat uit de teelt van snijmais ten behoeve van de veehouderij, is per saldo ruim 95% van de totale produktieomvang gericht op de veehouderij. De tuinbouw in Enschede-Zuid betreft in hoofdzaak de teelt van pot- en perkplanten.

Tabel 2.3 Samenstelling van de produktie, Enschede-Zuid

Produktietak	Sbe		%		Index 1990 (1984=100)
	1984	1990	1984	1990	
Akkerbouw	2 779	2 751	10,0	10,6	99
Rundveehouderij	19 579	17 525	70,7	67,8	89
Intensieve veeh.	4 429	4 433	16,0	17,1	100
Tuinbouw	917	1 159	3,3	4,5	126
Totaal	27 704	25 868	100,0	100,0	93
Tot. hfd.ber.bedr.	24 703	22 216			90
Tot. nev.ber.bedr.	3 001	3 652			122

Uit de gegevens in tabel 2.3 blijkt dat de produktieomvang in sbe van de akkerbouw iets is afgenomen, terwijl uit de gegevens van tabel 2.2 blijkt dat zowel de oppervlakte snijmais als de oppervlakte overige akkerbouw is toegenomen. Datzelfde geldt voor de intensieve veehouderij, waar het aantal sbe vrijwel gelijk is gebleven en het aantal dieren is toegenomen.

De oorzaak van deze uiteenlopende ontwikkeling is dat voor 1984 sbe-normen van 1981 zijn gebruikt en voor 1989 de sbe-normen van 1986. In 1986 zijn de sbe-normen van 1981 aangepast op grond van veranderingen in de produktiviteit en in de prijsverhoudingen, hetgeen als resultaat had dat de sbe-normen per produktie-eenheid in het algemeen verlaagd zijn. Dit betekent dat de indexcijfers in tabel 2.3 niet de veranderingen in de produktie-omvang aangegeven, maar wel de veranderingen in de toegevoegde waarde.

Dan blijkt niet alleen dat in de rundveehouderij, waar de veestapel aanzienlijk is verkleind, de toegevoegde waarde is afgenomen, maar ook dat in de akkerbouw en in de intensieve veehouderij, waar de omvang in ha's en in de aantallen dieren is toegenomen, de toegevoegde waarde niet is toegenomen. Alleen in de tuinbouw is de toegevoegde waarde en ook de produktieomvang toegenomen. Per saldo is de toegevoegde waarde in totaal afgenomen, waarbij ook een verschuiving is opgetreden van produktie en dus ook van toegevoegde waarde van hoofdberoepsbedrijven naar nevenberoepsbedrijven. Deze ontwikkeling wijkt niet wezenlijk af van de ontwikkeling in de vergelijkingsgebieden "Enter" en "Salland-Twente", maar wel van die in "Rijssen" waar de produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven toenam en op de nevenbedrijven afnam.

2.3 Bedrijven, grond en produktie naar bedrijfstype

Op grond van de betekenis van de afzonderlijke produktietaken - rundveehouderij, intensieve veehouderij, akkerbouw en tuinbouw - op de bedrijven, zijn in "Enschede-Zuid" vijf bedrijfstypen onderscheiden 1). Tabel 2.4 laat zien dat het melkveebedrijf het meest voorkomende bedrijfstype is, althans bij de hoofdberoepsbedrijven. Het aantal melkveebedrijven met grupstal is in de periode 1984-1990 sterk afgenomen. De contingentering van de melkproduktie zal hieraan mede debet zijn. Een deel van de afname is te wijten aan beroepsbeëindiging en een ander deel aan overgang van melkveebedrijven met een grupstal naar het type "overige

Tabel 2.4 Hoofd- en nevenberoepsbedrijven naar type, Enschede-Zuid

Bedrijfstype	Hoofdberoepsbedr.				Nevenberoepsbedr.			
	1984		1990		1984		1990	
	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%
Melkv.ligb.stal	42	32	40	34	-	-	-	-
Melkv.grupstal	51	39	32	27	15	18	9	8
Int.veehouderij	17	13	14	12	3	3	4	4
Overige landb.	18	13	25	21	62	73	89	84
Tuinbouwbedr.	4	3	7	6	5	6	4	4
Totaal	132	100	118	100	85	100	106	100

1) Voor een omschrijving van de gebruikte begrippen zie bijlage 1.

landbouwbedrijven". Dat zijn bedrijven met een gemengde samenstelling van de produktie, waar het aandeel van de melkveehouderij kleiner is dan 60%. Bij de melkveebedrijven met ligboxenstal is dat vrijwel niet voorgekomen, omdat op deze bedrijven het aandeel van de melkveehouderij in de totale produktieomvang zeer hoog is en bij een afname van het aantal melkkoeien ook hoog blijft (zie tabel 2.5).

Bij de nevenberoepsbedrijven overweegt het type "overige landbouwbedrijven" en het neemt in betekenis toe. Het aantal melkveebedrijven onder de nevenberoepsbedrijven is relatief gering en neemt af.

Uit de gegevens over het grondgebruik en de samenstelling van de produktie op de hoofdberoepsbedrijven (zie tabel 2.5) blijkt dat de samenstelling van de produktie op de melkveebedrijven met ligboxenstal weinig afwijkt van die op de melkveebedrijven met een grupstal. Op de eerstgenoemde bedrijven is relatief wat meer akkerbouw en op de laatstgenoemde bedrijven iets meer intensieve veehouderij. Het bouwland wordt op de melkveebedrijven voor 94% gebruikt voor de teelt van snijmais. De melkveebedrijven hebben 77% van de oppervlakte cultuurgrond in gebruik en zij zorgen voor 63% van de totale produktieomvang.

Bij de intensieve-veehouderijbedrijven wordt ruim de helft van de cultuurgrond gebruikt als bouwland en iets minder dan de helft als grasland. Van het bouwland wordt 83% gebruikt voor de teelt van snijmais. Deze bedrijven hebben slechts 4% van de totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik en hun aandeel in de totale produktieomvang bedraagt 15%.

Uit de gegevens over de "overige landbouwbedrijven" blijkt de gemengde samenstelling van de produktie op deze bedrijven, waarbij de rundveehouderij de belangrijkste produktietak is. Ook op deze bedrijven wordt het bouwland in hoofdzaak gebruikt voor de verbouw van snijmais. Het aandeel van deze bedrijven in grond en produktie bedraagt respectievelijk 19 en 18%. De tuinbouwbedrijven hebben minder dan 1% van de totale oppervlakte grond in gebruik en zij dragen 4% bij aan de totale produktieomvang.

De nevenberoepsbedrijven hebben 860 ha cultuurgrond in gebruik, hetgeen 26% is van de totale oppervlakte cultuurgrond. De grond op deze bedrijven wordt voor 73% gebruikt als grasland en voor 27% als bouwland. Het bouwland wordt overwegend (82%) gebruikt voor de teelt van snijmais. Daarnaast worden nog granen (12%) en aardappelen (4%) verbouwd.

De produktie van deze bedrijven bestaat, uitgedrukt in sbe, voor 18% uit akkerbouw, voor 64% uit rundveehouderij, voor 12% uit intensieve veehouderij en voor de resterende 6% uit tuinbouw. Het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in de totale produktieomvang bedraagt 14%.

De nevenberoepsbedrijven kunnen worden onderscheiden in in bedrijven van rustende boeren en in bedrijven van boeren die een ander hoofdberoep hebben dan agrariër, voor wie het landbouwbedrijf dus een nevenactiviteit is. De achtergrond voor het maken

Tabel 2.5 Grondgebruik en samenstelling van de produktie van hoofdberoepsbedrijven in procenten per bedrijfstype, Enschede-Zuid 1990

Bedrijfstype	Grondgebruik			Produktiesamenstelling				
	bouw- land	gras- land	tuin- land	totaal	akker- bouw	rundvee- houderij	intensieve veehouderij	tuin- bouw totaal
Melkvee ligb.stal	25	75	-	100	10	87	3	- 100
Melkvee grupstal	20	80	-	100	8	88	4	- 100
Int.veehouderij	53	47	-	100	5	11	84	- 100
Overige landbouw	48	52	-	100	16	63	21	0 100
Tuinbouwbedrijven	30	-	70	100	1	0	0	99 100
Totaal	29	71	0	100	9	69	18	4 100
Aant.ha c.q. sbe	727	1 762	7	2 496	2 072	15 200	4 001	943 22 216

van dit onderscheid is of daar wellicht uit kan worden afgeleid in hoeverre er grond van de nevenberoepsbedrijven beschikbaar komt voor vergroting van de hoofdberoepsbedrijven. Een aantal gegevens van de nevenberoepsbedrijven, onderscheiden naar de twee genoemde categorieën, is bijeengezet in tabel 2.6.

Tabel 2.6 Enkele gegevens van de nevenberoepsbedrijven in "Enschede-Zuid", 1990

	Rustende bedrijfs- hoofden	Bedrijfshoof- den met ander hoofdberoep dan agrariër	Alle bedrijfs- hoofden van nevenberoeps- bedrijven
Aantal bedrijfshoofden	49	57	106
Gemiddelde leeftijd	73	49	60
Gemiddeld aantal sbe	26	41	34
Totale opp.cult.grond	401	459	860
Gemiddelde oppervlakte	8,2	8,1	8,1
% grond in eigendom	84	73	80

Er is een duidelijk verschil in gemiddelde leeftijd tussen de rustende boeren en de andere bedrijfshoofden. De rustende boeren zijn, op vier na, allen ouder dan 65 jaar. Van de overige bedrijfshoofden is ongeveer de helft ouder dan 50 jaar. Voorts is de gemiddelde produktieomvang van de bedrijven van rustende boeren een stuk kleiner dan die van de andere bedrijfshoofden. De gemiddelde oppervlakte van de bedrijven van de twee onderscheiden groepen is vrijwel gelijk.

Gezien de leeftijd van de rustende boeren mag worden verwacht dat de grond van hun bedrijven in de komende tien jaar grotendeels beschikbaar zal komen. Een deel van deze bedrijfshoofden heeft grond die is afgesplitst van het bedrijf dat zij vroeger exploiteerden en dat zij hebben overgedragen aan een opvolger. Deze grond zal te zijner tijd naar dat oorspronkelijk bedrijf teruggaan en niet op de grondmarkt beschikbaar komen. Een ander deel van deze grond zal inderdaad op de grondmarkt worden aangeboden. Tegenover deze vermindering van de grond van rustende bedrijfshoofden staat een toename van deze oppervlakte, omdat er weer boeren bijkomen die hun bedrijf overdragen en zelf als rustende boer nog wat grond willen houden, en omdat er boeren bijkomen die hun bedrijf beëindigen, maar de grond voorlopig nog aanhouden. Het is derhalve niet zeker dat de hoeveelheid grond van de rustende boeren in de toekomst zal afnemen en dat daarmee de oppervlakte cultuurgrond die bij hoofdberoepsbedrijven in gebruik is toeneemt.

Ten aanzien van het beschikbaar komen van de grond van de andere nevenberoepsbedrijven zijn er, gezien de leeftijdsopbouw van de betreffende bedrijfshoofden en gezien de omvang van hun

bedrijven, geen redenen op basis waarvan die grond sneller vrij zou kunnen komen dan volgens het gebruikelijke patroon van bedrijfsbeëindiging. De oppervlakte cultuurgrond die bij deze bedrijven in gebruik is zou door een grotere overgang van hoofd- naar nevenberoepsbedrijf wellicht nog kunnen toenemen.

De conclusie is dat de grond die bij nevenberoepsbedrijven in gebruik is naar alle waarschijnlijkheid niet kan worden gezien als een bron voor vergroting van de oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven.

2.4 Grondverkeer en bedrijfsoppervlakte

Onder grondverkeer wordt verstaan het wisselen van gebruiker van cultuurgrond. De omvang van het grondverkeer is de hoeveelheid cultuurgrond die middels overdracht, opheffing en verkleining van bedrijven beschikbaar komt en via overname, stichting en vergroting van bedrijven naar een andere grondgebruiker overgaat.

Tabel 2.7 Grondverkeer 1984-1990, Enschede-Zuid

	Oppervl. (ha)	Percentage
Oppervlakte cultuurgrond 1984	3 332	100,0
Vrijgekomen oppervlakte via:		
bedrijfsoverdracht	358	10,7
opheffing	229	6,9
bedrijfsverkleining	290	8,7
Oppervl. die niet van gebruiker wisselde	2 455	73,7
In gebruik genomen oppervlakte via:		
bedrijfsovername	358	10,7
stichting	177	5,3
bedrijfsvergroting	366	11,0
Oppervlakte cultuurgrond in 1990	3 356	100,7

Van de totale oppervlakte geregistreerde cultuurgrond is 26,3% in de afgelopen zes jaar van gebruiker gewisseld. Dat is gemiddeld per jaar 4,4%. In "Enter" en "Rijssen" is gemiddeld per jaar respectievelijk 3,0% en 2,4% van gebruiker gewisseld.

Van de 358 ha die betrokken was bij bedrijfsoverdracht werd 334 ha (93%) overgedragen binnen de familie. Dat betekent dat deze grond niet vrij op de grondmarkt is gekomen. Van de grond die betrokken was bij bedrijfsopheffing (in totaal 229 ha) is 52 ha uit de registratie verdwenen, hetgeen betekent dat deze grond in gebruik is bij niet-geregistreerde bedrijven of een niet-agrarische bestemming heeft gekregen. Per saldo is door overdracht aan vreemden (358-334 ha), door bedrijfsopheffing (229-52 ha) en

door bedrijfsverkleining (290 ha) in totaal 491 ha grond (gemiddeld 2,5% per jaar van de totale oppervlakte cultuurgrond) beschikbaar gekomen op de grondmarkt. Deze grond is gebruikt voor bedrijfsoverdracht aan vreemden (24 ha), stichting van bedrijven (177 ha) en voor bedrijfsvergroting (366 ha), voor welke doeleinden in totaal dus 567 ha is gebruikt. Dat betekent dat 76 ha (567-491 ha) beschikbaar is gekomen van niet-geregistreerde grondgebruikers en/of van bedrijven die buiten het landrichtingsgebied zijn gelegen, maar wel grond in dat gebied hebben en deze grond hebben afgestoten. De negen voor het eerst in 1990 geregistreerde nevenberoepsbedrijven (zie par. 2.1) zullen voor een belangrijk deel hebben bijgedragen aan de beschikbaar gekomen 76 ha grond.

Van de 366 ha die gebruikt is voor bedrijfsvergroting is 320 ha terecht gekomen bij de hoofdberoepsbedrijven. Vooral de melkveebedrijven met ligboxenstal (circa 30 van de 40) hebben hun bedrijf vergroot met in totaal en kleine 200 ha ofwel gemiddeld met ruim 6 ha per bedrijf. Van de melkveebedrijven met grupstal heeft ongeveer de helft in totaal circa 65 ha cultuurgrond kunnen verwerven, gemiddeld 4 ha per bedrijf. De resterende 55 ha is overwegend terecht gekomen bij een tiental "overige landbouwbedrijven" die hun oppervlakte met gemiddeld 5 à 6 ha hebben vergroot. Onder de nevenberoepsbedrijven zijn er 15 à 20 die hun oppervlakte met in totaal 45 ha hebben vergroot, gemiddeld met 2,5 ha per bedrijf.

De 290 ha grond die is vrijgekomen door verkleining is merendeels afkomstig van hoofdberoepsbedrijven (180 ha), en in mindere mate van nevenberoepsbedrijven (110 ha). Bij de hoofdberoepsbedrijven is de grond vrijgekomen van bedrijven van meerdere bedrijfstypen, terwijl bij de nevenberoepsbedrijven de grond overwegend afkomstig is van "overige landbouwbedrijven".

De gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven is als gevolg van de afname van het aantal - meestal kleinere - bedrijven en door bedrijfsvergroting toegenomen van 19,7 ha tot 21,2 ha (zie tabel 2.8). De melkveebedrijven met ligboxenstal zijn in aantal ha maar ook procentueel het sterkst in oppervlakte gegroeid. Van deze bedrijven is 80% groter dan 20 ha. Van de melkveebedrijven met grupstal is meer dan de helft kleiner dan 20 ha. De toename in oppervlakte van deze bedrijven is betrekkelijk gering.

De gemiddelde oppervlakte van de "overige landbouwbedrijven" is iets afgenomen, terwijl bij een aantal van deze bedrijven een niet onaanzienlijke vergroting van de oppervlakte tot stand is gekomen. Er heeft zich in deze groep bedrijven echter ook enige bedrijfsverkleining voorgedaan en er zijn vanuit andere bedrijfstypen bedrijven tot deze groep toegetreden, waarvan de oppervlakte kennelijk zodanig is dat het effect van de bedrijfsvergroting teniet is gedaan.

De gemiddelde oppervlakte van de nevenberoepsbedrijven is in de periode van onderzoek afgenomen van 8,7 tot 8,1 ha.

Tabel 2.8 Aantal en oppervlakte van hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype, Enschede-Zuid

Bedrijfstype	Aantal bedrijven naar oppervlakte (ha) 1990						Ha per bedrijf	
	0-5	5-10	10-20	20-30	30-40	>40	1984	1989
Melkv. ligb. stal	0	0	8	16	8	8	27,1	31,0
Melkv. grupstal	0	3	15	9	3	2	18,9	21,0
Int. veehouderij	5	7	2	0	0	0	8,1	7,2
Overige landbouw	1	3	12	5	1	3	19,4	18,9
Tuinbouwbedrijf	7	0	0	0	0	0	1,3	1,4
Totaal	13	13	37	30	12	13	19,7	21,2

In de vergelijkingsgebieden "Enter" en "Rijssen" bedroeg de gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven in 1988 respectievelijk 15,6 en 16,1 ha. De melkveebedrijven in deze landinrichtingsgebieden waren in 1988 gemiddeld 17 tot 18 ha groot.

2.5 Arbeidskrachten

2.5.1 Aantal en enkele kenmerken

In 1989 1) waren op 119 hoofdberoepsbedrijven in "Enschede-Zuid" 246 vaste arbeidskrachten werkzaam. De gemiddelde arbeidsbezetting bedroeg derhalve 2,07 arbeidskracht per bedrijf. Het betreft arbeidskrachten die gedurende meer dan 20 uur per week op het bedrijf werkzaam zijn.

Ten opzichte van 1984 is het aantal arbeidskrachten afgenomen met 15,8%. Het aantal mannelijke arbeidskrachten nam relatief minder sterk af (12,1%) en het aantal vrouwelijke arbeidskrachten relatief sterker dan gemiddeld (22,5%) 2). De afname van het aantal arbeidskrachten heeft zich vooral voorgedaan bij de bedrijfs-
hoofden en echtgenoten, waarbij met name het aantal vrouwen relatief sterk is verminderd.

Tabel 2.9 Aantal vaste arbeidskrachten a) op hoofdberoepsbedrijven, Enschede-Zuid

	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	1984	1989	1984	1989	1984	1989
Bedr.hfd. en echtgenoten	127	110	96	73	223	183
Kinderen	44	41	3	4	47	45
Overige en gezinsarb.kr.	8	8	3	2	11	10
Niet gezinsarbeidskrachten	11	8	0	0	11	8
Totaal	190	167	102	79	292	246
Arbeidskrachten per bedrijf	1,4	1,4	0,8	0,7	2,2	2,1

a) Minimaal 20 uur per week op het bedrijf werkzaam.

- 1) De gegevens over de arbeidskrachten van de metelling 1990 waren ten tijde van de samenstelling van dit rapport nog niet beschikbaar.
- 2) De gegevens over de arbeidskrachten zijn voor de jaren 1984 en 1989 om meerdere redenen niet geheel met elkaar vergelijkbaar. Waarschijnlijk is de omvang van de vrouwelijke arbeid in 1989 iets groter dan uit de gegeven cijfers blijkt.

Het arbeidsvolume kan ook worden uitgedrukt in arbeidsjaareenheden (aje), waarbij een arbeidsjaareenheid overeenkomt met de arbeid van een persoon gedurende een jaar bij een 40-urige werkweek. De totale arbeid, dus inclusief de arbeid van de arbeidskrachten die gedurende minder dan 20 uur per week op het bedrijf werken, bedroeg in 1984 en in 1989 respectievelijke 298 aje en 252 aje. De vermindering bedraagt 15,4% en komt vrijwel overeen met de vermindering van het aantal arbeidskrachten dat genoemd is in tabel 2.8.

Aangezien het aantal bedrijven verminderde met 9,8%, is bij een vermindering van het aantal arbeidskrachten met 15,8%, ook de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf afgenomen; gemiddeld per bedrijf van 2.21 tot 2.07 arbeidskracht. De arbeidsbezetting was in 1989 het hoogst op de melkveebedrijven met ligboxenstal (2.24) en het laagst op de "overige landbouwbedrijven (1.74). Voor de bedrijven van de drie andere typen bedraagt de arbeidsbezetting ongeveer 2.10 arbeidskracht. De afname van de arbeidsbezetting op de bedrijven heeft zicht voorgedaan bij de melkveebedrijven met ligboxenstal, de "overige landbouwbedrijven" en bij de tuinbouwbedrijven; niet bij de melkveebedrijven met grupstal en ook niet bij de intensieve-veehouderijbedrijven.

2.5.2 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie op hoofdberoepsbedrijven

In het gebied van "Enschede-Zuid" was in 1990 69% van de bedrijfshoofden van hoofdberoepsbedrijven 50 jaar of ouder. In 1984 was dat met 65% van de bedrijfshoofden het geval. Er is derhalve sprake van een verdergaande vergrijzing van de bedrijfshoofden in de afgelopen jaren. In het landbouwgebied Salland-Twente bedroeg in 1990 het percentage bedrijfshoofden dat 50 jaar of ouder was 65%.

Het percentage oudere bedrijfshoofden is vooral op de melkveebedrijven met grupstal erg hoog (81%), terwijl het op de melkveebedrijven met ligboxenstal ook hoger is dan gemiddeld (75%). Op de bedrijven van de andere bedrijfstypen ligt het percentage oudere bedrijfshoofden beneden het gemiddelde (50 à 57%).

Vaak neemt het percentage oudere bedrijfshoofden af naarmate de bedrijfsomvang groter is. In "Enschede-Zuid" is er weinig verschil in het percentage oudere bedrijfshoofden tussen de verschillende grootteklassen.

Van de 81 bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder hebben er 45 een opvolger. Het opvolgingspercentage bedraagt dus 56%. In "Enter" en "Rijssen" bedroegen de opvolgingspercentages respectievelijk 54 en 62%.

Er is wel veel verschil tussen de opvolgingspercentages van de verschillende bedrijfstypen. Voor de melkveebedrijven met ligboxenstal en voor de intensieve-veehouderijbedrijven is het zeer hoog, namelijk 72% en 71%. Relatief laag is het voor de melkveebedrijven met grupstal, namelijk 38%. Voor de "overige landbouwbedrijven" en de tuinbouwbedrijven bedraagt het 47% en 50%.

**Tabel 2.10 Leeftijd bedrijfshoofden en opvolgingssituatie op
hoofdberoepsbedrijven, Enschede-Zuid**

Leeftijd bedrijfs- hoofd	Bedrijfshoofden				Aantal bedrijfshoofden met opvolger in 1990		
	aantal		percentage				
	1984	1990	1984	1990	ja	nee	onbekend
< 40	19	14	14	12	-	-	-
40 - 50	27	23	21	19	-	-	-
50 - 60	49	44	37	37	19	13	12
60 - 70	35	28	26	24	17	8	3
> 70	2	9	2	8	9	0	0
Totaal	132	118	100	100	45	21	15

Het hoge percentage oudere bedrijfshoofden op melkveebedrijven met grupstal en het geringe aantal opvolgers op deze bedrijven wijst er op dat veel van deze bedrijfshoofden hun bedrijf afbouwen. De 21 bedrijfshoofden die geen opvolger hebben, maken 18% uit van alle bedrijfshoofden en zij hebben 10% van de totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik. De gemiddelde oppervlakte van hun bedrijven bedraagt 16,1 ha, terwijl de gemiddelde oppervlakte van de bedrijven met opvolger 25,6 ha bedraagt.

Het opvolgingspercentage heeft een duidelijke relatie met de bedrijfsomvang en met de bedrijfsoppervlakte. Naarmate deze groter zijn is ook het opvolgingspercentage groter.

3. Ontwikkelingen in de produktietakken

3.1 Rundveshouderij

3.1.1 Inleiding

De rundveshouderij is met bijna 70% van de totale produktie-omvang verreweg de belangrijkste produktietak in het gebied van "Enschede-Zuid" (zie par.2.2). Om die reden wordt in dit hoofdstuk ruim aandacht geschonken aan de rundveshouderij.

De ontwikkeling van de rundveshouderij is in de periode 1984-1990 in zeer grote mate bepaald door de contingentering van de melkproduktie. Dat geldt zowel voor de ontwikkeling van de rundveshouderij in het algemeen als voor die op de individuele bedrijven. Deze ontwikkelingen en de invloed daarop van de beperking van de melkproduktie komen aan de orde in de paragrafen 3.1.2 en 3.1.3.

Voor de ontwikkeling van de rundveshouderij - in het bijzonder van de melkveshouderij - in een gebied is ook van belang hoe de grootte van het melkquotum, de hoeveelheid melk die heffingvrij mag worden geleverd, zich ontwikkelt. Daarop wordt ingegaan in paragraaf 3.1.4. In de paragrafen 3.1.5 en 3.1.6 wordt nadere informatie gegeven over de ontwikkeling van de melkproduktie per koe en over een aantal kenmerken van de melkveebedrijven.

Voor een efficiënte bedrijfsvoering in de melkveshouderij zijn goede externe produktieomstandigheden, zoals verkaveling, grootte van het huiskavel en dergelijke, van belang. Hierop wordt ingegaan in paragraaf 3.1.7. Tenslotte wordt in paragraaf 3.1.8 de ruwvoervoorziening op de rundveebedrijven besproken.

3.1.2 Algemene ontwikkeling van de rundveshouderij

In de periode 1984-1990 zijn het aantal bedrijven met rundvee, het aantal melkkoeien en het aantal stuks jongvee afgenomen. Het aantal bedrijven (hoofd- en nevenberoepsbedrijven) met rundvee nam af met bijna 21% en het aantal dieren (melkkoeien + jongvee) met ruim 25%. Het aantal stuks mestvee steeg echter met 68%. De oorzaak van deze ontwikkeling is de invoering van de beperking van de melkproduktie in 1984 middels de Beschikking Superheffing.

De ontwikkeling van de rundveshouderij in "Enschede-Zuid" komt voor wat de melkveshouderij betreft grotendeels overeen met die ontwikkeling in het landbouwgebied Salland-Twente en in het landinrichtingsgebied "Enter". Een gering verschil is dat in "Enschede-Zuid" de jongveestapel en ook het aantal bedrijven met jongvee relatief sterker is afgenomen dan in de vergelijkingsgebieden. Een groter verschil is dat in "Enschede-Zuid" het aantal bedrijven met mestvee is afgenomen en de toename van de mest-

veestapel "slechts" 68% bedraagt, terwijl in de vergelijkingsgebieden het aantal bedrijven met mestvee is toegenomen en de mestveestapel zeer aanzienlijk is toegenomen, namelijk met ruim 240% in "Enter" en met circa 100% om Salland-Twente in een periode van vijf jaar.

Tabel 3.1 Overzicht van de rundveehouderij in Enschede-Zuid a)

	Hoofdbe- bedr.		Nevenbe- bedr.		Alle be- drijven	
	1984	1990	1984	1990	1984	1990
Aantal bedrijven met:						
- rundvee	122	99	58	44	180	143
- melkvee	105	84	17	16	122	100
- jongvee	110	85	35	25	145	110
- mestvee	180	75	28	30	108	105
Oppervlakte (in ha)						
- grasland	2 001	1 762	543	624	2 544	2 386
- snijmais	574	672	183	192	757	864
- voedergewassen b)	2 575	2 434	727	816	3 302	3 250
Aantal dieren						
- melkkoeien	4 475	3 226	170	106	4 645	3 332
- jongvee	3 840	3 065	357	191	4 197	3 256
- mestvee	1 626	2 774	381	600	2 007	3 374
- melk.per bedr. met mk.	43	38	10	7	38	33
- jongvee per 100 melkk.	86	95	210	180	90	98
- mestv.per bedr.met mv.	20	37	14	20	19	32
Aantal grootvee-eenheden						
per 100 ha voedergewas	280	273	88	88	238	226

a) Alle bedrijven, ongeacht het bedrijfstype; b) Grasland, snijmais en voederbieten.

Naast de toename van het aantal stuks mestvee is ook het aantal schapen sterk toegenomen. De produktieomvang in de rundveehouderij - waaronder ook de schapenhouderij is begrepen - nam in "Enschede-Zuid" in totaal per saldo af met ruim 10%. Op de hoofdberoepsbedrijven bedroeg de afname 15%, terwijl de produktieomvang op de nevenberoepsbedrijven toenam met 38%, welke toename is veroorzaakt door de stijging van het aantal stuks mestvee, het aantal schapen en het aantal ha grasland.

Het aantal grootvee-eenheden per ha voedergewassen is in "Enschede-Zuid" zowel in 1984 als in 1990 lager dan in Salland-Twente en in Overijssel.

3.1.3 Omvang van de veestapels per bedrijf

In tabel 3.2 is duidelijk de invloed van de beperking van de melkproduktie te zien. De gemiddelde melkveebezetting per bedrijf daalde zowel bij de hoofd- en de nevenberoepsbedrijven als bij de verschillende bedrijfstypen. Alleen bij de intensieve-veehouderijbedrijven is sprake van een stijging, maar omdat het een zeer gering aantal bedrijven betreft, spelen toevallige factoren hierbij een rol.

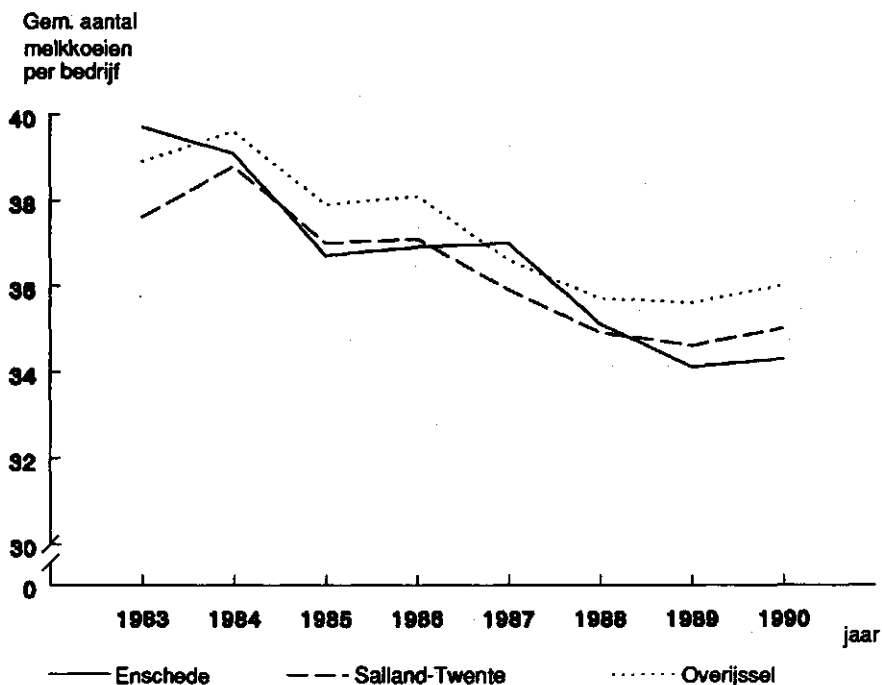
Tabel 3.2 Bedrijven naar aantal melkkoeien per bedrijf, Enschede-Zuid

Bedrijfstype/ beroepsgroep	Aantal melk- koeien per bedrijf		Aantal bedrijven met melkkoeien in 1990		
	1984	1990	1-30	30-50	>50
Hoofdberoepsbedrijven	43	38	27	40	17
- melkveebedr. met ligb.stal	64	52	2	22	16
- melkveebedr. met grupstal	30	27	17	15	0
- intens.-veehouderijbedr.	9	23	1	0	0
- ov. landbouwbedrijven	32	26	7	3	1
- tuinbouwbedrijven	0	0	0	0	0
Nevenberoepsbedrijven	10	7	16	0	0
Alle bedrijven	38	33	43	40	17

De melkveebezetting op de hoofdberoepsbedrijven is gedaald van 43 naar 38 melkkoeien per bedrijf. In Salland-Twente vermindert de melkveebezetting van 39 naar 35 en in Overijssel van 40 naar 36. De melkveebezetting is in "Enschede-Zuid" dus hoger dan in Salland-Twente en in Overijssel en de afname was in de drie gebieden van dezelfde orde van grootte.

De melkveebezetting op de melkveebedrijven met ligboxenstal is bijna twee maal zo hoog als op de melkveebedrijven met grupstal. Op de melkveebedrijven met ligboxenstal (40% van alle bedrijven met melkvee) wordt 62% van alle melkkoeien gehouden.

In figuur 3.1 is te zien hoe in de periode 1983-1990 de ontwikkeling van het gemiddeld aantal melkkoeien per hoofdberoepsbedrijf is verlopen in de gemeente (1) Enschede, in het landbouwgebied Salland-Twente en in de provincie Overijssel.

Figuur 3.1 Gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf; hoofdberoepsbedrijven

De grote lijn van de ontwikkeling, namelijk afname van het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf, is voor Enschede, Salland-Twente en voor Overijssel, dezelfde. De oorzaak van deze ontwikkeling is de beperking van de melkproduktie en de toenemende melkproduktie per koe. De tussentijdse toename van het aantal melkkoeien per bedrijf is een gevolg van opheffing van kleinere bedrijven met melkvee en van de aankoop van melkquotum door blijvende bedrijven. Datzelfde geldt voor de toename van het gemiddeld aantal melkkoeien na 1989. Voor Enschede (gemeente !) is het verloop iets minder gelijkmatig; de dalingen en de stijgingen zijn wat sterker dan in de vergelijkingsgebieden. In 1983 was de melkveebezetting in Enschede hoger dan in Salland-Twente en in Overijssel; in 1990 lager. Echter in "Enschede-Zuid" was in 1984 en in 1990 het gemiddeld aantal melkkoeien per hoofdberoepsbedrijf groter dan in de vergelijkingsgebieden.

Het gemiddeld aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien nam iets toe omdat het aantal stuks jongvee in mindere mate afnam dan het aantal melkkoeien.

Het gemiddeld aantal stuks mestvee per bedrijf nam in die periode toe van 20 tot 37. Het aantal bedrijven met mestvee daalde wel iets, maar er was een sterke toename (+71%) van het aantal stuks mestvee. Op de melkveebedrijven, die mestvee houden, nam het gemiddeld aantal stuks mestvee toe van zeven tot veertien, terwijl het op de bedrijven van het type "overige landbouwbedrijven" toenam van 87 tot 101. Op de laatstgenoemde bedrijven was de toename van het aantal stuks mestvee het grootst. Er zijn tien bedrijven met meer dan 100 stuks mestvee, voornamelijk bedrijven van het type "overige landbouwbedrijven", die gemiddeld 177 stuks mestvee hebben en samen bijna een derde deel van de totale mestveestapel. De andere 65 bedrijven met mestvee hebben gemiddeld vijftien stuks mestvee.

De schapenhouderij is in "Enschede-Zuid" ook flink toegenomen. Op hoofdberoepsbedrijven werd het aantal schapen verzesvoudigd en op de nevenberoepsbedrijven verdrievoudigd. Het gemiddelde aantal dieren per hoofdberoepsbedrijf nam toe van 15 tot 43 en het aantal bedrijven met schapen nam toe van 12 tot 26. De schapen worden vooral gehouden op de intensieve-veehouderijbedrijven en op de "overige landbouwbedrijven".

De veestapels op de nevenberoepsbedrijven zijn in het algemeen klein. De gemiddelde grootte van de veestapels is zeven melkkoeien (10 in 1984), acht stuks jongvee (was 10), twintig stuks mestvee (was 14) en 39 schapen (was 19).

3.1.4 Ontwikkelingen in de hoeveelheid heffingsvrije melk

Om de overschotten in de zuivelproductie en de uit de hand lopende kosten, die de opslag en de afzet van die overschotten met zich brachten, het hoofd te bieden, is in 1984 de Beschikking Superheffing ingevoerd. Op grond van deze beschikking moet voor de melkproductie boven een bepaalde van tevoren vastgestelde hoeveelheid een strafheffing worden betaald. De hoogte van deze heffing is zodanig dat het niet zinvol is meer dan de vastgestelde hoeveelheid te produceren, waardoor een beperking van de melkproductie wordt bereikt.

Voor ieder bedrijf werd de hoeveelheid heffingsvrije melk (=quotum) vastgesteld, waarbij de hoeveelheid melk die in 1983 was geproduceerd de basis vormde. In 1989 bedroeg de heffingsvrije hoeveelheid melk 82,45% van de productie in 1983.

Het recht om een hoeveelheid melk heffingsvrij te mogen produceren is gebonden aan de grond waar de productie plaatsvindt. De verkoop van melkquotum moet dus samengaan met de verkoop van de daaraan gekoppelde grond. Sinds kort is het ook mogelijk melkquotum te "leasen", dat wil zeggen tijdelijk te verhuren, waarbij de gebondenheid van het quotum aan de grond wordt omzeild. Dit was echter in de periode waarop dit rapport betrekking heeft nog niet van toepassing.

Omdat de opbrengsten in de melkveehouderij hoger waren dan de kosten van de ingezette produktiemiddelen, heeft het recht om heffingsvrije melk te mogen produceren een zekere waarde gekre-

gen. Naarmate de rentabiliteit in de melkveehouderij beter is, is de waarde van een melkquotum groter. Een melkveehouder die zijn produktie wenst uit te breiden zal dus melkquotum en de daaraan gekoppelde grond, die beide een zekere waarde hebben, moeten kopen.

De beperking van de melkproduktie op de bedrijven, de koppeling van het melkquotum aan de grond en de waarde die het quotum heeft gekregen vormen een belemmering voor de structurele ontwikkeling van de melkveehouderij. Niettemin heeft er koop en verkoop plaats van melkquota.

In het volgende wordt nu ingegaan op de vraag in hoeverre er in het gebied van "Enschede-Zuid" melkquotum is bijgekomen of verdwenen. Dat kan gebeurd zijn door aankoop van quotum met grond die buiten het landinrichtingsgebied is gelegen door bedrijven binnen dat gebied of door verkoop van grond met melkquotum door bedrijven in het landinrichtingsgebied aan bedrijven daarbuiten. Tevens zal informatie worden gegeven over de mate waarin melkquota zijn verschoven tussen de bedrijven in het gebied van "Enschede-Zuid", ofwel over de mate waarin structuurontwikkeling in de melkveehouderij in dat gebied heeft plaats gehad. De gebruikte gegevens zijn van de jaren 1984 en 1988. Meer recente gegevens over de melkquota waren niet beschikbaar.

Tabel 3.3 Melkquotum (in tonnen) bij bedrijven met melkkoeien, Enschede-Zuid, 1984 en 1988

Aantal melkkoeien	1984					1988				
	aant. bedr.	quo- tot.	% quo- tum	quo- tum bedr.	p.	aant. bedr.	quo- tot.	% quo- tum	quo- tum bedr.	p.
Hoofdbedr.										
- ligb.stal	44	13 740	61	312		44	13 215	67	300	
< 40 mk	3	594	3	198		11	2 160	11	196	
40-50 mk	10	2 436	11	244		17	4 700	24	276	
50-60 mk	8	2 115	9	264		5	1 424	7	285	
> 60 mk	23	8 595	38	374		11	4 931	25	448	
- trad.stal	61	8 116	36	133		48	5 917	30	123	
< 20 mk	16	814	4	51		18	1 026	5	57	
20-30 mk	19	2 351	10	124		12	1 528	8	127	
30-40 mk	14	2 225	10	159		14	2 526	13	180	
> 40 mk	12	2 726	12	227		4	837	4	209	
Tot.hfd.bedr.	105	21 856	97	208		92	19 132	97	208	
Nevenbedr.	17	712	3	42		18	544	3	30	
Alle bedrijven	122	22 568	100	185		110	19 676	100	179	

Het melkquotum voor de individuele bedrijven werd in 1984 vastgesteld op 91,35% (korting 8,65%) van de hoeveelheid melk die in 1983 werd geproduceerd. Verdere kortingen leidden er toe dat het melkquotum in 1988 gedaald was tot 81,65% van de produktie in 1983 (De Hoop e.a., 1989). In de periode 1983-1988 is het melkquotum derhalve verminderd met 18,35%. Uitgaande van het quotum in 1984, is het melkquotum in de periode 1984-1988 afgenomen met 10,6%. Uit tabel 3.3 blijkt dat het totale melkquotum in het gebied van "Enschede-Zuid" in de periode 1984-1988 is afgenomen met 12,8%. Deze vermindering is groter dan vermindering die het gevolg is van de quotumkorting, hetgeen betekent dat er melkquotum uit het gebied naar elders is verdwenen. De extra vermindering, boven de algemene korting, bedraagt een kleine 500 ton, hetgeen de melkproduktie is van 90 à 100 melkkoeien. In hoeverre met het melkquotum ook grond uit het landinrichtingsgebied naar bedrijven buiten dat gebied is verdwenen, is met de beschikbare gegevens niet na te gaan.

Ten aanzien van de structurele ontwikkeling binnen de melkveehouderij blijkt uit tabel 3.3 dat de bedrijven met ligboxenstal in de periode 1984 tot 1988 in aantal gelijk zijn gebleven, dat hun aandeel in het totale melkquotum is vergroot van 61% tot 67% en dat het aantal bedrijven met ligboxenstal en met minder dan 50 melkkoeien is vergroot ten koste van het aantal bedrijven met meer dan 50 melkkoeien. Uit dat laatste blijkt de vermindering van de veestapel op de bedrijven als gevolg van de quotering van de melkproduktie.

Het gemiddelde quotum op de bedrijven met een ligboxenstal is aanzienlijk groter dan dat op de bedrijven met een traditionele stal. Dat was zowel in 1984 als in 1988 het geval. Voor beide groepen bedrijven is het gemiddelde quotum iets achteruit gegaan, zij het dat de procentuele vermindering op de bedrijven met een ligboxenstal (-3,8%) iets kleiner is dan die vermindering op de andere bedrijven (-7,5%).

De bedrijven met een traditionele stal zijn in aantal afgenomen, hun aandeel in het totale melkquotum is kleiner geworden en ook bij deze bedrijven is de invloed van de verkleinde veestapels uit de gegevens in de tabel af te lezen.

Er zijn vijftien bedrijven die hun melkquotum hebben afgestoten. Gemiddeld bedroeg het quotum van deze bedrijven (op basis van het toegestane quotum 1988) 79,5 ton en in totaal betreft het 1192 ton. Gemiddeld gaat het dus om kleine bedrijven. Voorts is 586 ton melkquotum beschikbaar gekomen doordat veertien bedrijven hun quotum verkleind hebben, gemiddeld van 157 ton tot 115 ton. Ook hier betreft het overwegend kleinere bedrijven.

Op 72 bedrijven heeft zich, afgezien van de algemene korting van het quotum, geen verandering van enige betekenis in het melkquotum voorgedaan.

Er zijn dan nog 21 bedrijven die hun quotum hebben vergroot. Zonder deze vergroting zou het gemiddeld quotum van deze bedrijven 237 ton hebben bedragen; met de vergroting van gemiddeld 58

ton bedraagt het gemiddelde quotum 295 ton. Het zijn dus in het algemeen de grotere bedrijven die hun quotum hebben weten te vergroten. Verder blijkt uit de gegevens dat van de 21 bedrijven die hun quotum hebben vergroot er dertien zijn met een ligboxenstal. Deze dertien bedrijven zouden zonder de vergroting een melkquotum hebben van 299 ton; met de vergroting, die gemiddeld 82 ton bedraagt, is de omvang van hun melkquotum gemiddeld 381 ton. Van de totale hoeveelheid quotum die voor vergroting is aangewend is 88% terecht gekomen bij deze dertien bedrijven.

Uit het voorgaande blijkt dat er ondanks de remmende invloed van de maatregelen ter beperking van de melkproduktie wel degelijk een ontwikkeling van de structuur van de melkveehouderij naar grotere eenheden gaande is en dat de bedrijven met een ligboxental daarbij een sterke positie innemen.

Voor de volledigheid moet nog worden vermeld dat er drie bedrijven met melkquotum zijn bijgekomen. Het gemiddelde quotum van deze drie bedrijven bedraagt 18 ton.

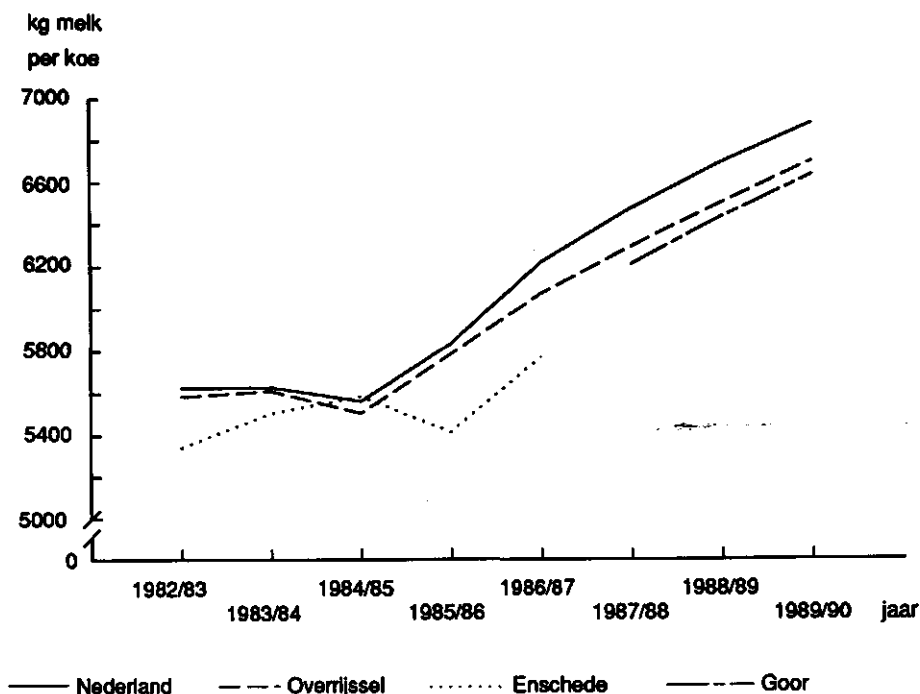
3.1.5 Melkproduktie per koe

Voor het gebied van "Enschede-Zuid" zijn geen gegevens over de melkproduktie per koe beschikbaar. Wel voor een groter gebied waar "Enschede-Zuid" deel van uitmaakt. Voor de periode tot 1986 was dat het gebied van de melkcontrolevereniging Enschede en voor de periode na 1986 het district Goor van de Coöperatieve Vereniging Rundveesyndicaat voor Overijssel en Flevoland B.A. (ORS). De gegevens die voor de samenstelling van figuur 3.2 zijn gebruikt, zijn verkregen van het ORS te Nijverdal en van het NRS te Arnhem. Het zijn cijfers over de gemiddelde melkproduktie per koe van alle veeslagen.

Uit figuur 3.2 blijkt dat de ontwikkeling van de melkproduktie per koe in Nederland, Overijssel en het gebied van de melkcontrole waar "Enschede-Zuid" toe behoort in grote lijnen dezelfde is, met dien verstande dat het niveau in het gebied waar "Enschede-Zuid" in valt lager is dan dat in Overijssel en het niveau in Overijssel weer lager is dan dat in Nederland.

De daling van de melkproduktie per koe in de jaren 1984/1985 kan als volgt worden verklaard. Door de invoering van de contingentering van de melkproduktie werd een aantal melkkoeien uit produktie genomen. De melkproduktielijsten van deze koeien werden voor het einde van de lactatieperiode afgesloten, maar deden nog wel mee bij de vaststelling van de gemiddelde produktie.

In de volgende jaren steeg de gemiddelde produktie per koe zeer sterk omdat bij de inkrumping van de melkveestapel - ook als gevolg van verdere beperking van de totale melkproduktie - allereerst de koeien met de laagste produktie werden opgeruimd.

Figuur 3.2 Gemiddelde melkproduktie in kg per koe

3.1.6 Bedrijfskenmerken van hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien naar staltype en bedrijfsgrootte

In het gebied van "Enschede-Zuid" heeft meer dan de helft (51%) van de bedrijven met melkvee een ligboxenstal. Op deze bedrijven wordt 68% van het totaal aantal melkkoeien gehouden en deze bedrijven hebben 63% van de totale oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven met melkkoeien in gebruik. Naar oppervlakte zijn deze bedrijven gemiddeld 63% groter dan de bedrijven met een traditionele stal en hun veebezetting is gemiddeld ruim twee maal zo groot. Dit houdt in dat ook de veebezetting per ha voedergewassen op de bedrijven met ligboxenstal gemiddeld hoger is dan die op de bedrijven met een traditionele stal (zie tabel 3.4).

In "Enter" en "Rijssen" had in 1988 respectievelijk 60% en 43% van de bedrijven met melkvee een ligboxenstal en was respectievelijk 78% en 64% van de melkveestapel in een ligboxenstal gehuisvest.

Tabel 3.4 Kengetallen melkveehouderij in Enschede-Zuid naar bedrijfsoppervlakte en staltype, hoofdberoepsbedrijven 1990

Staltype	Ligboxenstal				Traditionele stal			
	< 15	15-30	> 30	totaal	< 15	15-30	> 30	totaal
Ha-klasse								
Aantal bedrijven	2	23	18	43	16	20	5	41
Ha cultuurgrond:								
totaal	27	536	792	1355	179	423	190	792
per bedrijf	13,5	23,3	44,0	31,5	11,2	21,1	38,0	19,3
Ha gras+voedergew.	27	525	787	1339	176	419	184	779
Aantal melkkoeien:								
totaal	86	941	1172	2199	264	586	177	1027
per bedrijf	43	41	65	51	16	29	35	25
Aantal jongvee:								
totaal	57	774	1019	1850	255	686	176	1117
per 100 koeien	66	82	87	84	97	117	99	109
Aantal gve:								
totaal	114	1545	2036	3695	407	973	302	1682
per ha voedergew.	4,2	2,9	2,6	2,8	2,3	2,3	1,6	2,2
Aantal melkkoeien								
per ha voedergew.	3,2	1,8	1,5	1,6	1,5	1,4	1,0	1,3

In de periode 1984-1990 is in het gebied van "Enschede-Zuid" het aantal bedrijven met een ligboxenstal en met melkvee met één afgenomen, voor zover dat althans uit de beschikbare gegevens kan worden afgeleid. Er is een melkveebedrijf met ligboxenstal omgeschakeld op het houden van mestvee. In 1984 had 42% van de bedrijven met melkvee een ligboxenstal. De bedrijven met een ligboxenstal en met melkvee hebben in de periode 1984-1990 wel de oppervlakte cultuurgrond, die zij in gebruik hebben, weten te vergroten. Hun aandeel in de totale oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven met melkvee nam toe van 54 tot 63%. De gemiddelde oppervlakte nam toe van 27,8 ha tot 31,5 ha. Het aantal melkkoeien op deze bedrijven nam af met 20%, maar hun aandeel in het totaal aantal melkkoeien steeg van 63 naar 68%. Het gemiddelde aantal melkkoeien per bedrijf verminderde van 62 in 1984 tot 51 in 1990.

Het aantal bedrijven met melkvee en met een grupstal nam af van 61 tot 41 en daarmee ook het aandeel van deze bedrijven in de totale oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven met melkvee. Wel is op deze bedrijven de gemiddelde oppervlakte toegenomen, van 18,3 tot 19,3 ha, derhalve in veel mindere mate als op de bedrijven met een ligboxenstal. Het aandeel van de bedrijven met grupstal in de totale melkveestapel daalde van 39 tot 32%. Het gemiddeld aantal melkkoeien op de bedrijven met een grupstal nam af van 29 tot 25.

In de melkveehouderij gaat derhalve het melkveebedrijf met ligboxenstal steeds meer overwegen.

3.1.7 Verkaveling op de bedrijven met melkkoeien

In hoofdstuk 1, de inleiding, zijn de slechte agrarische produktieomstandigheden genoemd als een van de redenen om voor het gebied van "Enschede-Zuid" een landinrichting aan te vragen en het in "Enschede-Zuid" voorkomende essenlandschap wordt er gekarakteriseerd als een kleinschalig gebied met een grillige perceling.

De bedrijven in het gebied hebben gemiddeld 5,0 kavels. Slechts 12% van de bedrijven heeft de grond in een kavel. De melkveebedrijven met een ligboxenstal hebben gemiddeld 7,0 kavels en de melkveebedrijven met een traditionele stal hebben gemiddeld 5,7 kavels. Bijna 20% van de melkveebedrijven met een ligboxenstal heeft 10 of meer kavels. Deze gegevens wijzen inderdaad op een slechte verkavelingssituatie.

Tabel 3.5 Enige kengetallen betreffende de verkaveling op hoofdberoepsbedrijven met melkvee, Enschede-Zuid, 1990

Staltype	Ligboxenstal				Traditionele stal			
	< 15	15-30	> 30	totaal	< 15	15-30	> 30	totaal
Aantal bedrijven	2	23	18	43	16	20	5	41
Gem.opp.bedrijf	13,6	23,3	44,0	31,5	11,2	21,1	37,9	19,3
Gem.opp.huiskav.	6,0	7,5	16,9	11,4	4,7	9,2	8,4	7,4
% huiskavel	44	32	38	36	42	44	22	38
% bedrijven met huiskav.per koe:								
< 30 are	100	78	56	70	52	40	60	51
>= 30 are	-	22	44	30	38	60	40	49

Een tweede aanwijzing voor de kwaliteit van de verkaveling is de oppervlakte huiskavel waarover de bedrijven met melkvee beschikken. Voor een efficiënte bedrijfsvoering is het wenselijk

dat de koeien ook 's zomers op stal kunnen worden gemolken. Daarvoor moet dan wel voldoende grond bij het bedrijf liggen. Een norm daarvoor is dat per koe 25 tot 35 are grond bij huis moet liggen, afhankelijk van het beweidingssysteem, van de N-gift en van de melkgift per koe. In tabel 3.5 is 30 are aangehouden.

Van de bedrijven met een ligboxenstal heeft 30% een huiskavel dat aan het vereiste van 30 are per melkkoe voldoet. Van de bedrijven met een traditionele stal voldoet 49% aan dat vereiste. In totaal heeft 39% van de bedrijven met melkvee een huiskavel dat voldoet aan de gestelde norm. In "Enter" voldoet 42% van de bedrijven met melkvee aan deze norm en in "Rijssen" 28%.

Uit tabel 3.5 blijkt voorts dat naarmate de bedrijven met een ligboxenstal groter zijn ook de huiskavel groter is en dat daarmee ook het percentage bedrijven stijgt dat een voldoende grote huiskavel heeft. Niettemin hebben de meeste bedrijven met een ligboxenstal, en met name de kleinere bedrijven, behoefte aan een grotere huiskavel.

Bij de bedrijven met een traditionele stal is de situatie iets beter, maar ook daar is er duidelijk behoefte aan vergroting van de huiskavels.

3.1.8 Ruwvoedervoorziening op bedrijven met melkkoeien

Op rundveebedrijven vormt de ruwvoedervoorziening een belangrijk onderdeel van de bedrijfsvoering. Van belang is namelijk of er voldoende ruwvoer voor het eigen vee kan worden geproduceerd. Is dit niet het geval, dan zal er ruwvoer moeten worden aangekocht. Bepalend voor de ruwvoersituatie is de verhouding tussen vraag en aanbod van ruwvoer. De vraag wordt bepaald door de samenstelling van de veestapel, de melkproductie per koe en het gehanteerde beweidingssysteem. Het aanbod is afhankelijk van het beschikbare areaal grasland en andere voedergewassen (vooral snijmais), het producerend vermogen van de grond (dat wordt bepaald op basis van grondsoort en grondwaterstand), het beweidingssysteem, het graslandbeheer en het bemestingsniveau.

Aan de hand van een rekenmodel, waarin opgenomen het rekenmodel "overzicht voedervoorziening" van het Proefstation voor de Rundveehouderij, is voor alle bedrijven in het gebied nagegaan in hoeverre ze al of niet zelfvoorzienend zijn voor wat betreft hun ruwvoerproductie. De berekeningen zijn gebaseerd op de beschikbare gegevens per individueel bedrijf met betrekking tot de oppervlakte grasland en voedergewassen, de grootte en de samenstelling van de veestapel en de melkproductie. Omdat er geen gegevens per bedrijf over grondsoort en opbrengstdepressie (een waarde gerelateerd aan grondsoort en grondwaterstand) beschikbaar zijn, zijn daarvoor de gemiddelde waarden voor het gehele gebied aangehouden. Volgens informatie van de Landinrichtingsdienst Overijssel geldt voor het gebied een opbrengstdepressie van gemiddeld 11% ten opzichte van het optimaal mogelijke voortbrengend vermogen van de grond. Voor de stikstofgift is voor alle bedrijven uitge-

gaan van gemiddeld 400 kg N per ha. De berekening is ook uitgevoerd voor een stikstofgift van gemiddeld 300 kg N per ha voor alle bedrijven. Verder is voor de ruwvoeropname in de stalperiode een maximum van 9 kg droge stof per dier per dag aangehouden.

De uitkomsten van de berekening bij een stikstof van 400 kg per ha zijn opgenomen in tabel 3.6. Uit de gegevens in deze tabel blijkt dat er 32 hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien zijn en zes hoofdberoepsbedrijven met mestvee (in totaal 38 hoofdberoepsbedrijven) die onvoldoende grond hebben om in de ruwvoerbehoefte van hun vee te kunnen voorzien. Het totale ruwvoertekort van deze bedrijven komt volgens deze berekeningen overeen met de productie van ruwvoer van 272 ha grasland; dat is 34% van de totale oppervlakte van 803 ha grasland en voedergewassen waarover zij beschikken. Het grootste tekort aan grond blijkt, relatief gezien, te bestaan bij de bedrijven met mestvee. De behoefte aan grond van deze bedrijven is twee maal zo groot als de hoeveelheid grond waarover zij beschikken. Onder de bedrijven met melkkoeien zijn het vooral de bedrijven met ligboxenstal en minder dan 25 ha

Tabel 3.6 Raming van de ruwvoersituatie op de bedrijven in het gebied van Enschede-Zuid in 1989 (opbrengstdepressie: 11%; stikstofgift: 400 kg per ha)

	Bedrijven met ruwvoertekort			Bedrijven met ruwvoersoverschot		
	aant. bedr.	ha cultuurgrond *)		aant. bedr.	ha cult.-grond *)	
		to-taal	te-kort		to-taal	overschot
Hoofdberoepsbedrijven						
- met melkkoeien	32	720	190	58	1 506	395
waarvan met:						
ligboxenstal < 25 ha	14	270	90	6	139	32
>= 25 ha	6	261	69	17	657	152
grupstal < 15 ha	5	49	13	14	162	47
15-25 ha	6	112	16	10	195	61
>= 25 ha	1	28	2	10	324	101
- zonder melkkoeien	6	83	82	23	162	154
Totaal hoofdber. bedr.						
	38	803	272	81	1 668	549
Nevenberoepsbedrijven						
	12	96	44	80	669	622
Alle bedrijven						
	50	899	315	161	2 337	1 172

*) Het tekort en het overschot zijn uitgedrukt in hectare grasland van een gemiddeld Nederlands produktieniveau.

grasland en voedergrassen die behoefte hebben aan aankoop van ruwvoer. Dat is ook wel begrijpelijk, gezien de hoge veedichtheid op bedrijven met een ligboxenstal in het algemeen en op bedrijven die dan ook nog kleiner zijn dan 25 ha in het bijzonder. Voorts zijn er nog twaalf nevenberoepsbedrijven waar een tekort aan ruwvoer bestaat dat overeen komt met 44 ha grasland. In totaal zijn er 50 bedrijven met een ruwvoertekort dat overeenkomt met de ruwvoerproduktie van 315 ha grasland.

Dit tekort moeten deze bedrijven aanvullen door meer krachtvoer te verstrekken en/of door ruwvoer aan te kopen van andere bedrijven. Uit tabel 3.6 blijkt nu dat de mogelijkheid tot aankoop van ruwvoer in het gebied zelf ruimschoots aanwezig is. Volgens de berekeningen is er op 161 bedrijven een zodanige produktie van ruwvoer mogelijk, dat er een overschot kan bestaan dat overeenkomt met de produktie aan ruwvoer van 1 172 ha grasland. Dat dit overschot in werkelijkheid ook wordt geproduceerd is overigens niet waarschijnlijk. Het is het resultaat van een berekening, waarbij uitgangspunten zijn gehanteerd, die een hoog niveau van ruwvoerproduktie mogelijk maken. Op bedrijven waar een ruwvoeroverschot volgens deze berekening mogelijk is, zal minder intensief graslandbeheer worden gevoerd en de kunstmestgift zal daaraan worden aangepast. Per saldo zal een eventueel ruwvoeroverschot waarschijnlijk aanzienlijk lager uitvallen dan het hier berekende overschot.

Wanneer de berekening wordt uitgevoerd voor een stikstofgift van gemiddeld 300 kg N per ha, zou verwacht kunnen worden dat er meer bedrijven met een ruwvoertekort zijn en dat het berekende overschot aan ruwvoerproduktie een stuk kleiner is dan bij een N-gift van 400 kg per ha. De berekening geeft echter aan dat het aantal bedrijven met een ruwvoertekort met één is afgenomen (van 50 tot 49), dat het aantal ha dat het tekort aan geeft is afgenomen van 315 tot 307 en dat het aantal ha dat het overschot aan geeft slechts met 23 ha is afgenomen van 1 172 tot 1 149.

De verklaring van het verschil tussen de verwachte en de feitelijke uitkomsten van de berekening is gelegen in het toegepaste rekenmodel. Een bedrijf kan bij een N-gift van 400 kg per ha en bij onbeperkt weiden (het vee is dag en nacht buiten) een gering ruwvoertekort hebben. Neemt het ruwvoertekort door een kleinere N-gift toe, dan wordt in het rekenmodel aangenomen dat het bedrijf overgaat op beperkt weiden (het vee wordt 's nachts opgesteld en krijgt dan krachtvoer toegediend), waardoor de ruwvoerbehoefte afneemt. Dat bedrijf kan dan een bedrijf met een ruwvoeroverschot worden. Er zijn bij een verlaging van de N-gift van 400 naar 300 kg per ha inderdaad een aantal bedrijven waar het overschot aan ruwvoer verandert in een tekort. Er zijn echter ook bedrijven waar volgens het rekenmodel het ruwvoertekort verandert in een overschot. Het saldo van deze veranderingen op alle bedrijven blijkt betrekkelijk gering te zijn.

In ieder geval blijkt uit de gegevens dat het gebied zelf, zowel bij een N-gift van 400 kg per ha als bij een N-gift van

300 kg per ha, meer dan voldoende in staat is te voorzien in de hoeveelheid ruwvoer die op de bedrijven met een tekort aan ruwvoer moet worden aangevuld. Wat daarbij, tenslotte, opvalt is de aanzienlijke bijdrage die de nevenberoepsbedrijven daaraan kunnen leveren.

3.2 Overige produktietakken

De akkerbouw in "Enschede-Zuid" maakt ruim 10% uit van de totale produktieomvang. Het bouwland is voor 90% in gebruik voor de verbouw van snijmais, waarmee de akkerbouw vrijwel geheel ten dienste staat van de veehouderij. In 1990 waren er geen hoofdberoepsbedrijven die als akkerbouwbedrijf kunnen worden getypeerd. Onder de in totaal 106 nevenberoepsbedrijven, die 24% van de oppervlakte bouwland in gebruik hebben, waren er tien die tot het type akkerbouwbedrijf kunnen worden gerekend. Op de meeste van deze bedrijven werd het bouwland overwegend gebruikt voor de teelt van snijmais, naar alle waarschijnlijkheid ten behoeve van de rundveehouderij op andere bedrijven.

Het aandeel van de tuinbouw in de totale produktieomvang bedraagt ruim 4% en het aandeel in de oppervlakte cultuurgrond ongeveer 0,3%. In de periode 1984-1990 is de oppervlakte tuinbouw uitgebreid van 5,5 ha tot 8,5 ha. Er is circa 2 ha groente open grond bijgekomen en 1 ha boomkwekerij. Deze uitbreiding had plaats bij de hoofdberoepsbedrijven. In 1990 was er in totaal bijna 3 ha groente open grond, 2,5 ha boomkwekerij, ruim 1,5 ha bloem(bollen) en 1,6 ha glas, welke laatste oppervlakte vrijwel geheel werd gebruikt voor de teelt van pot- en perkplanten. De oppervlakte tuinbouwgrond was in gebruik bij elf tuinbouwbedrijven, waarvan zeven hoofdberoeps- en vier nevenberoepsbedrijven. Het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in de totale tuinbouwproduktie en in de oppervlakte tuinbouwgrond bedroeg 20%.

De intensieve veehouderij is na de rundveehouderij de belangrijkste produktietak. In 1984 had de intensieve veehouderij een aandeel van 16% in de totale produktieomvang en in 1990 bedroeg het aandeel 17%. Binnen de intensieve veehouderij overweegt de varkenshouderij met 90% van de totale produktieomvang. Het aandeel van de pluimveehouderij in die totale produktieomvang bedraagt ruim 8%. Kalvermesterij komt vrijwel niet voor; er zijn twee nevenberoepsbedrijven met in totaal 220 mestkalveren.

In de periode 1984-1990 nam het aantal mestvarkens op hoofd- en nevenberoepsbedrijven toe met 29% en het aantal fokvarkens met 41%. De produktieomvang van de varkenshouderij groeide met 37%. Het aantal bedrijven met mestvarkens daalde met 24% en het aantal bedrijven met fokvarkens daalde met 30%. In tabel 3.7 is de ontwikkeling van de varkenshouderij op de hoofdberoepsbedrijven weergegeven.

Uit de gegevens in tabel 3.7 blijkt dat het aantal mestvarkens op de melkveebedrijven iets is toegenomen, maar dat het

Tabel 3.7 Aantal bedrijven en aantal dieren in de varkenshouderij naar bedrijfstype op hoofdberoepsbedrijven, Enschede-Zuid

Bedrijfstype	Bedr. met mestvarkens			Bedr. met fokvarkens		
	aant. bedr.	aant. mestv.	aant.mv. per bedr.	aant. bedr.	aant. fokv.	aant.fv. p. bedr.
Melkvee(ligb.)1984	10	1 475	147	5	103	21
Melkvee(trad.)1984	14	705	54	12	329	27
Intens.veeh. 1984	8	1 563	195	11	1 683	153
Overige bedr. 1984	7	1 443	206	5	531	106
Alle bedr. 1984	39	5 186	133	33	2 646	80
Melkvee(ligb.)1990	7	1 689	241	3	85	28
Melkvee(trad.)1990	7	779	111	4	58	14
Intens.veeh. 1990	6	2 389	398	11	3 115	283
Overige bedr. 1990	9	1 769	197	6	523	87
Alle bedr. 1990	29	6 626	228	24	3 781	158

aantal fokvarkens is afgenomen, vooral op de melkveebedrijven met een traditionele stal, welke bedrijven in het algemeen toch al niet tot de grootste behoren. Het aandeel van de intensieve-veehouderijbedrijven in de mestvarkensstapel is toegenomen van 30% tot 36% en het aandeel in de fokvarkensstapel nam toe van 64% tot 82%. Ook de gemiddelde omvang van de veestapels op deze bedrijven steeg aanzienlijk. Het aandeel van de intensieve-veehouderijbedrijven in de produktieomvang in sbe van de varkenshouderij is in de periode 1984-1990 toegenomen van 55% tot 73%. Er is derhalve sprake van een tendens dat de intensieve veehouderij zich meer en meer concentreert op de intensieve-veehouderijbedrijven. De omvang van de varkensstapels is nog wel kleinschalig. Er is een bedrijf dat meer dan 1 000 mestvarkens heeft, en er zijn negen bedrijven met meer dan 150 fokvarkens. De aangehouden grenzen geven een produktieomvang aan die bij benadering produktieve werkgelegenheid biedt aan een volwaardige arbeidskracht bij een normale dagtaak.

Op de nevenberoepsbedrijven wordt 19% van het totaal aantal mestvarkens en 4% van het aantal fokvarkens, die in het gebied van "Enschede-Zuid" voorkomen, gehouden. Er zijn negen nevenberoepsbedrijven met gemiddeld 178 mestvarkens en zes nevenberoepsbedrijven met gemiddeld 29 fokvarkens.

Er zijn tien hoofdberoepsbedrijven waar pluimvee word gehouden; twee met slachtkuikens (resp. 15 000 en 9 000 stuks), zes met leghennen (een met 46 000 en een met 4 600 stuks en de

overige een zeer gering aantal dieren) en twee bedrijven met ieder circa 6 000 slachtkuikenmoederdieren. De gemiddelde omvang van de zes genoemde pluimveestapels is 60 sbe. Op twee nevenberoepsbedrijven worden in totaal 650 leghennen gehouden.

3.3 Mestproduktie en mestoverschot

Sinds 1 januari 1987 zijn de Meststoffenwet en de Wet Bodembescherming van kracht. Het doel van deze wetgeving is de bodem te beschermen tegen overdosering met mineralen uit mest, teneinde aantasting van de bodemvruchtbaarheid en aantasting van de kwaliteit van het grondwater en van het oppervlaktewater te voorkomen.

De Meststoffenwet richt zich op stabilisatie van de mestproduktie door uitbreiding en nieuwvestiging van veehouderijbedrijven te verbieden ingeval de mestproduktie groter is dan 125 kg fosfaat per hectare per jaar. Verder voorziet de wet in regelgeving voor de mestboekhouding en de mestbank ter handhaving van de wetgeving en in regelgeving voor overschotheffingen ten behoeve van de financiering van voorzieningen zoals de mestbank. De heffing bedraagt f 0,25 per kg fosfaat voor de produktie boven 125 tot en met 200 kg fosfaat per hectare per jaar en f 0,50 per kg fosfaat voor de produktie boven 200 kg fosfaat per hectare per jaar. In sommige gevallen, bijvoorbeeld voor pluimveemest met een droge-stofgehalte hoger dan 40%, geldt een verlaagd tarief. Ook geeft de Meststoffenwet aan voor welke diersoorten de wet aan toepassing is en hoe groot de mestproduktie per dier is.

De Wet Bodembescherming regelt de maximale mestgift die per jaar per hectare mag worden toegediend en de perioden waarin dat mag gebeuren. De normen voor de maximale mestgift per hectare per jaar worden gefaseerd aangescherpt. Tot 1991 mag uit dierlijke mest op snijmaais 350 kg fosfaat per hectare per jaar worden aangewend, op grasland 250 kg en op bouwland 125 kg. Met ingang van 1 januari 1991 zijn deze normen verlaagd tot respectievelijk 250 kg, 200 kg en 125 kg. Met ingang van 1995 worden zij verder verlaagd tot respectievelijk 175 kg, 175 kg en 125 kg, terwijl rond het jaar 2000 een eindnorm zal worden vastgesteld, waarbij de bemesting in evenwicht is met de onttrekking.

Met behulp van de normen uit de hiervoor genoemde wetgeving kan voor ieder bedrijf worden berekend hoe groot de mestproduktie is, hoeveel mest op het eigen bedrijf kan worden aangewend en hoe groot het mestoverschot c.q. het mest"tekort" is.

In tabel 3.8 is aangegeven wat het resultaat van deze berekeningen is voor de bedrijven met een mestoverschot in het gebied van "Enschede-Zuid". Van de in totaal 224 bedrijven zijn er 20, waarvan 17 hoofdberoepsbedrijven en drie nevenberoepsbedrijven, die meer mest produceren dan zij op het eigen bedrijf kunnen aanwenden. Van de hoofdberoepsbedrijven heeft 14% een mestoverschot en van de nevenberoepsbedrijven 3%. Het mestoverschot ontstaat in hoofdzaak op de intensieve-veehouderijbedrijven. Van de 117 ton P205 die op de overschotbedrijven wordt geproduceerd kan 41 ton

Tabel 3.8 Mestproduktie en mestoverschot op bedrijven met een mestoverschot in het gebied van "Enschede-Zuid" in 1990 op basis van de in 1990 (eerste fase) geldende normen voor de aanwending van mest

Bedrijfstype	Aantal bedrij- ven	Productie	Maximaal plaatsbaar	Saldo overschot
(tonnen P ₂ O ₅)				
Hoofdberoepsbedrijven				
Melkvee(ligb.st.)	2	9	8	1
Melkvee(trad.st.)	-	-	-	-
Intens.-veeh.bedr.	13	91	26	65
Overige bedrijven	2	8	5	3
Totaal hoofdber.bedr.	17	108	39	69
Nevenberoepsbedrijven	3	9	2	7
Totaal bedr.m.oversch.	20	117	41	76

Tabel 3.9 Mestproduktie en mesttekort op bedrijven in het gebied van "Enschede-Zuid" in 1990 op basis van de in 1990 (eerste fase) geldende normen voor de aanwending van mest

Bedrijfstype	Aantal bedrij- ven	Productie	Maximaal plaatsbaar	Saldo overschot
(tonnen P ₂ O ₅)				
Mestproducerende bedr.				
Hoofdberoepsbedrijven				
Melkvee(ligb.st.)	38	120	321	201
Melkvee(trad.st.)	32	58	182	124
Intens.-veeh.bedr.	1	3	3	0
Overige bedrijven	21	73	136	63
Totaal hoofdber.bedr.	92	254	642	388
Nevenberoepsbedrijven	49	24	128	104
Totaal bedr.z.oversch.	141	278	770	492
Totaal bedr. met mest	161	395	811	416
Bedrijven zonder mest	63	-	101	101
Alle bedrijven	224	395	912	517

op het eigen bedrijf worden aangewend. Het overschot van deze bedrijven bedraagt in totaal 76 ton.

Op 141 andere bedrijven in "Enschede-Zuid" wordt ook mest geproduceerd, maar daar zijn voldoende mogelijkheden om de mest op het eigen bedrijf aan te wenden. Het betreft 92 hoofdberoepsbedrijven en 49 nevenberoepsbedrijven, die samen 278 ton P_2O_5 produceren (zie tabel 3.9). Deze bedrijven zouden 770 ton P_2O_5 kunnen plaatsen, zodat er een "tekort" of een extra plaatsingsruimte is voor 492 ton P_2O_5 .

Naast de 161 bedrijven die mest produceren zijn er nog 63 bedrijven die geen mest produceren en die samen een plaatsingsruimte hebben voor 101 ton P_2O_5 . In totaal is er dus op de bedrijven met een "tekort" plaatsingsruimte voor 593 ton P_2O_5 . Het overschot van 76 ton P_2O_5 van de overschotbedrijven moet derhalve gemakkelijk in de directe omgeving kunnen worden afgezet.

De mestdruk is met 118 kg P_2O_5 per ha bouw- en grasland ook betrekkelijk laag. Deze hoeveelheid P_2O_5 ligt beneden de normen die in 1995 gaan gelden en ver beneden de normen die nu in 1990 gelden. In "Enschede-Zuid" bestaat derhalve geen mestprobleem. Ter vergelijking: in "Enter" heeft 31% van de hoofdberoepsbedrijven en 21% van de nevenberoepsbedrijven een mestoverschot en er wordt daar per ha bouw- en grasland 237 kg P_2O_5 geproduceerd.

4. Bedrijfsomvang en inkomenssituatie

4.1 Bedrijfsomvang

De gemiddelde bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven in "Enschede-Zuid" is in de periode 1984-1990 niet veranderd. Het totaal van de produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven in het gebied is wel afgenomen, maar het aantal bedrijven verminderde in dezelfde mate.

De produktieomvang in het gebied nam enerzijds af als gevolg van de inperking van de rundveestapel, anderzijds was er een toename door uitbreiding van de varkensstapel en van de oppervlakte tuinbouw, terwijl ook nog verschillen in de sbe-normen die voor de beide peiljaren zijn gebruikt wellicht een kleine rol gespeeld kunnen hebben 1). Per saldo is de totale produktieomvang afgeno-

Tabel 4.1 Produktieomvang per bedrijf en per arbeidsjaareenheid naar bedrijfstype, Enschede-Zuid 1990

Bedrijfstype	Aan- tal bedr.	Sbe per bedr.	Sbe per aje a)	Aantal bedr. van ... sbe			
				10- 130	130- 190	190- 250	>250
Hoofdbedrijven							
Melkvee(ligb.stal)	40	240	103	1	10	15	14
<50 melkkoeien	24	189	93	1	10	12	1
>50 melkkoeien	16	316	115	-	-	3	13
Melkvee(trad.stal)	32	140	62	16	8	8	-
<30 melkkoeien	17	95	43	16	1	-	-
>30 melkkoeien	15	190	84	-	7	8	-
Int.-veehoud.bedr.	14	229	107	3	5	-	6
Ov.landb.bedrijven	25	160	97	14	1	6	4
Tuinbouwbedrijven	7	137	64	4	-	3	-
Tot.hoofd.bedr.	118	188	89	38	24	32	24
Tot.nevenbedrijven	106	34	33	106	-	-	-
Tot. alle bedr.	224	115	72	144	24	32	24

a) Voor de berekening van de sbe per aje zijn de aje van het jaar 1989 gebruikt, aangezien de gegevens over de arbeidskrachten voor 1990 niet beschikbaar zijn.

1) De sbe's voor de peiljaren 1984 en 1990 zijn respectievelijk gebaseerd op de sbe-normen van 1981 en 1986.

men en wel met een percentage dat vrijwel gelijk is aan het percentage waarmee het aantal bedrijven is afgenomen.

De procentuele verdeling van de bedrijven over grootteklassen van sbe is voor de jaren 1984 en 1990 nagenoeg gelijk. De gemiddelde bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven in "Enschede-Zuid" (188 sbe in 1990) is iets kleiner dan die in "Enter" (191 sbe in 1988) en aanmerkelijk groter dan die in het landbouwgebied Salland-Twente (157 sbe in 1990).

Er bestaan aanzienlijke verschillen in gemiddelde productieomvang tussen de bedrijven van de onderscheiden bedrijfstypen. De melkveebedrijven met ligboxenstal zijn gemiddeld een stuk groter dan de melkveebedrijven met een traditionele stal. Onder deze laatste bedrijven zijn er veel (50%) met een productieomvang die kleiner is dan 130 sbe. De continuïteitsmogelijkheden voor melkveebedrijven van deze omvang kunnen zeer beperkt worden geacht.

De gemiddelde omvang van de twee typen melkveebedrijven is in de periode 1984-1990 nauwelijks veranderd.

De gemiddelde productieomvang van de intensieve-veehouderijbedrijven ligt boven het gemiddelde van alle bedrijven; die van de "overige landbouwbedrijven" en vooral die van de tuinbouwbedrijven daar beneden. Veranderingen in gemiddelde omvang van deze bedrijven tussen de beide peiljaren zijn vrijwel geheel toe te schrijven aan uitgetreden dan wel toegetreden bedrijven.

In tabel 4.1 is voorts nog het aantal sbe per arbeidsjaareenheid gegeven. Dit getal geeft de productieomvang aan van een arbeidskracht die bij een veertig-urige werkweek gedurende een jaar werkzaam is; een maatstaf voor de arbeidsproductiviteit. Uit de gegevens blijkt dat de arbeidsproductiviteit op de melkveebedrijven met ligboxenstal aanzienlijk groter is dan die op de melkveebedrijven met een traditionele stal. Vooral op de melkveebedrijven met een grupstal die minder dan 30 melkkoeien hebben is de arbeidsproductiviteit erg laag. Hierbij moet worden opgemerkt dat de berekening van het aantal arbeidsjaareenheden berust op gegevens van de metelling en dat voor bedrijven met een kleine productieomvang vaak een relatief zeer hoge arbeidsbezetting wordt opgegeven. Blijkbaar is er op die bedrijven een overmaat aan arbeid aanwezig ten opzichte van de productieomvang. Het aantal sbe per aje valt dan laag uit. Op de intensieve-veehouderijbedrijven wordt ook een betrekkelijk hoge arbeidsproductiviteit bereikt, terwijl die op de tuinbouwbedrijven relatief laag is. Wel is de gemiddelde productieomvang per aje van de hoofdberoepsbedrijven in de periode 1984-1990 gestegen van 83 tot 89.

4.2 Inkomenssituatie

Van de bedrijven in het gebied van "Enschede-Zuid" zijn geen bedrijfseconomische gegevens beschikbaar waarmee een beeld van de inkomenssituatie kan worden gegeven. Om daar toch een indruk van te kunnen geven is gebruik gemaakt van de bedrijfseconomische ge-

gevens van overeenkomstige bedrijven in het oostelijk zandgebied uit het LEI-boekhoudnet (Van Dijk en Van Vliet). Het oostelijk zandgebied omvat globaal het gebied van Salland-Twente en van Oost-Gelderland.

Het kengetal op basis waarvan de inkomenssituatie wordt beschreven is de arbeidsopbrengst per sbe. Dit kengetal is voor zeven verschillende categorieën van bedrijven vastgesteld als gemiddelde van de arbeidsopbrengst per sbe voor iedere categorie over de jaren 1986/1987, 1987/1988, 1988/1989 en 1989/1990 (zie tabel 4.2). Wanneer het aantal sbe van een bedrijf bekend is, kan voor dat bedrijf het arbeidsinkomen worden berekend. De arbeidsopbrengst per bedrijf waarover hier wordt gesproken is gelijk aan het netto-overschot vermeerderd met de berekende en/of betaalde kosten van de arbeid van de ondernemer, de gezinsleden en de werknemers. Op bedrijven waar uitsluitend gezinsarbeidskrachten werkzaam zijn, zal de arbeidsopbrengst van het bedrijf gelijk zijn aan de arbeidsopbrengst van het gezin.

Tabel 4.2 Arbeidsopbrengst in guldens per sbe voor een aantal categorieën van hoofdberoepsbedrijven in het oostelijk zandgebied gemiddeld over de jaren 1986/1987, 1987/1988, 1988/1989 en 1989/1990

Bedrijfstype	Arbeidsopbrengst per sbe
Melkveebedrijven met ligboxenstal	
- < 50 melkkoeien	268
- > 50 melkkoeien	372
Melkveebedrijven met traditionele stal	
- < 30 melkkoeien	180
- > 30 melkkoeien	300
Intensieve-veehouderijbedrijven	200
Overige landbouwbedrijven	254
Tuinbouwbedrijven	400

Naast de inkomsten uit arbeid op het bedrijf kunnen er voor het gezin nog inkomsten zijn uit rente van het eigen vermogen dat in het bedrijf is geïnvesteerd en inkomsten uit bronnen buiten het bedrijf, bijvoorbeeld uit arbeid die buiten het bedrijf is verricht.

De gemiddelde arbeidsopbrengst per bedrijf bedraagt voor de hoofdberoepsbedrijven in het gebied van "Enschede-Zuid" f 53.200,-. Er zijn grote verschillen in arbeidsopbrengst tussen de bedrijven. Zo heeft 25% van de bedrijven een geschatte arbeidsopbrengst die kleiner is dan f 25.000,-. Daaronder zijn alle melkveebedrijven met een grupstal die minder dan 30 melkkoeien hebben, 40% van de "overige landbouwbedrijven" en enkele inten-

sieve veehouderijbedrijven. Op eveneens 25% van de bedrijven wordt een geschatte arbeidsopbrengst van f 25.000,- tot f 50.000,- verkregen. De resterende 50% van de bedrijven bereikt een geschatte arbeidsopbrengst die groter is dan f 50.000,-. Hiertoe behoren onder andere alle melkveebedrijven met een ligboxenstal die 50 of meer melkkoeien hebben, het merendeel (73%) van de melkveebedrijven met grupstal die 30 of meer melkkoeien hebben en ruim de helft van de bedrijven met ligboxenstal en minder dan 50 melkkoeien.

Tabel 4.3 Geraamde arbeidsopbrengst per bedrijf en per arbeidsjaareenheid in Enschede-Zuid, 1990

	Arbeitsopbrengst		Aant. bedr. met		Aant. bedr.
	per		arb. opbr./aje		met arb.
	per bedrijf	per aje	onder 35.000 gulden	boven 35.000 gulden	inkomen boven 35.000 gulden
Melkveebedrijven					
- met ligboxenstal					
- < 50 melkkoeien	50.700	24.800	19	5	23
- > 50 melkkoeien	117.600	42.750	4	12	16
- met grupstal					
- < 30 melkkoeien	17.150	7.700	17	-	-
- > 30 melkkoeien	57.000	25.150	14	1	15
Int.-veeh.bedrijven	45.700	21.350	12	2	6
Ov. landbouwbedr.	40.600	24.750	21	4	11
Tuinbouwbedrijven	54.600	25.500	6	1	4
Hoofdberoepsbedr.	53.200	25.000	93	25	75
Nevenberoepsbedr.	8.600	8.250	106	-	-
Alle bedrijven	32.100	19.900	199	25	75

Uit tabel 4.3 blijkt dat de melkveebedrijven met ligboxenstal en 50 of meer melkkoeien gemiddeld een arbeidsopbrengst hebben die ver boven de f 50.000,- ligt.

Tabel 4.3 laat verder zien dat op 93 van de 118 hoofdberoepsbedrijven de arbeidsopbrengst per arbeidsjaareenheid minder is dan f 35.000,-. Het bedrag van f 35.000,- komt ongeveer overeen met de bruto-loonkosten, inclusief het werkgeversaandeel in de sociale lasten, voor een werknemer met een minimum inkomen. Een lage arbeidsopbrengst per aje komt voor op bedrijven waar de productieomvang per arbeidskracht gering is. Dat kan het geval

zijn op kleine bedrijven maar ook op grotere bedrijven waar een overmaat aan arbeid aanwezig is. Van de 118 hoofdberoepsbedrijven zijn er 43 (118-75) waar de totale geschatte arbeidsopbrengst per bedrijf kleiner is dan f 35.000,-. Dat zijn alle melkveebedrijven met een grupstal en minder dan 30 melkkoeien en ongeveer de helft van de intensieve-veeshouderijbedrijven, van de "overige landbouw-bedrijven" en van de tuinbouwbedrijven. De melkveebedrijven met een ligboxenstal en de melkveebedrijven met een grupstal en meer dan 30 melkkoeien hebben alle, op een bedrijf na, een geschatte arbeidsopbrengst van meer dan f 35.000,- per bedrijf.

Kerder in dit hoofdstuk is opgemerkt dat er naast de arbeidsinkomsten uit het bedrijf ook nog andere inkomsten uit het bedrijf en inkomsten van buiten het bedrijf voor het gezin kunnen zijn. Voor wat betreft de andere inkomsten uit het bedrijf gaat het vooral om de vergoeding voor het bedrijfsvermogen. Bij inkomsten van buiten het bedrijf moet worden gedacht aan opbrengsten van bezittingen buiten het bedrijf, aan inkomen uit arbeid buiten het bedrijf en aan uitkeringen van verzekeringen. Uit de literatuur (Van Dijk en Van Vliet) blijkt dat deze inkomsten in het algemeen enkele tienduizenden guldens per bedrijf kunnen bedragen.

5. Verwachte ontwikkeling in de landbouw in de periode 1990-2000 zonder landinrichting

5.1 Inleiding

In het voorgaande is een beeld gegeven van de landbouw in het gebied van "Enschede-Zuid" en van de ontwikkeling daarvan in de periode 1984-1990. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de te verwachten ontwikkeling in de periode 1990-2000. Daarbij wordt in eerste instantie uitgegaan van de ontwikkeling zoals die in de afgelopen jaren heeft plaatsgehad. Het is echter niet zonder meer een doortrekken van de trend uit het recente verleden. Er wordt rekening gehouden met (mogelijke) gevolgen van (te verwachten) economische, technologische en landbouwpolitieke ontwikkelingen voor de structuur van de landbouw en met de specifieke omstandigheden in het gebied.

Het beeld dat in het hierna volgende van de mogelijke situatie van de landbouw in "Enschede-Zuid" in 2000 zal worden gegeven, berust dus niet alleen op uitgangspunten waarover op dit moment duidelijkheid bestaat, maar ook op uitgangspunten waarover momenteel nog geen zekerheid bestaat en die ingeschat zijn. Dat houdt in dat de werkelijke situatie in 2000 wezenlijk van dat beeld zal kunnen afwijken.

Met mogelijke invloeden van de landinrichting op de toekomstige ontwikkeling wordt geen rekening gehouden.

5.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven

Voor het bepalen van het te verwachten aantal bedrijven in 2000 wordt uitgegaan van de volgende uitgangspunten.

- De ontwikkeling van het aantal landbouwbedrijven is het resultaat van uittreding uit en toetreding tot de landbouw van bedrijfshoofden. Uittreding heeft plaats wegens beroepsbeëindiging (rusten, ziekte, overlijden), wegens beroepsverandering en wegens overige redenen (onder andere verhuizing). Toetreding komt tot stand bij bedrijfsopvolging en bij stichting van nieuwe bedrijven. Wanneer het om hoofdberoepsbedrijven gaat kan uittreding ook plaatshebben door overgang naar een nevenberoepsbedrijf en toetreding door overgang van nevenberoepsbedrijf naar hoofdberoepsbedrijf. De mate waarin ieder van deze veranderingen zich in de afgelopen periode heeft voorgedaan is het eerste uitgangspunt voor de berekening van het aantal bedrijven in de komende periode.
- De invoering in de komende jaren van nieuwe milieumaatregelen en de aanscherping van bestaande milieumaatregelen en een te verwachten verdere korting van het melkquotum, zullen

door de ermee gepaard gaande kosten en de inkrimping van de produktieomvang voor een aantal - kleinere - bedrijven oorzaak zijn van een ontoereikend inkomen. Daar komt nog bij dat in het kader van de hervorming van het EG-landbouwbeleid voorstellen zijn gedaan voor verlaging van de prijs van melk en rundvlees. Voortzetting als hoofdberoepsbedrijf is dan niet meer mogelijk. Ook stichting van nieuwe bedrijven zal moeilijker worden. Om die reden wordt een vermindering van de toetreding na bedrijfsoverdracht met 10% en een halvering van de stichting van nieuwe bedrijven aangehouden ten opzichte van de mate waarin bedrijfsovername en nieuwvestiging zich in de afgelopen periode hebben voorgedaan.

- Het aantal bedrijven wordt bovendien met 6% verminderd wegens de onttrekking van 6% van de oppervlakte cultuurgrond aan de landbouw (zie paragraaf 5.2).

Indien nu voor de hoofdberoepsbedrijven de ontwikkeling van het aantal bedrijven wordt berekend voor 1995 en 2000 met behulp van de gegevens over de mate van verandering in de afgelopen vijf jaar, dan neemt het aantal bedrijven af van 118 in 1990 tot 105 in 1995 en tot 95 in 2000. De afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven bedroeg in de afgelopen periode 1,85% per jaar. Voor de periode 1990-1995 bedraagt de afname volgens de berekening 2,3% per jaar en voor de periode 1995-2000 2,0% per jaar. De sterkere afname in de komende jaren, met name in de eerste periode van vijf jaar, in vergelijking met de afgelopen periode, is een gevolg van het feit dat er in 1990 en ook nog in 1995 relatief veel bedrijfshoofden van 70 jaar en ouder zijn van wie wordt aangenomen dat ze er in de komende jaren allemaal mee zullen ophouden.

Als gevolg van de mindere toetreding door bedrijfsovername en nieuwvestiging en als gevolg van de onttrekking van 6% van de oppervlakte cultuurgrond komt het aantal te verwachten hoofdberoepsbedrijven voor 1995 uit op 100 en voor 2000 op 85. De procentuele jaarlijkse afname in de periode 1990-2000 zal dan 3,2% bedragen.

Tabel 5.1 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1990-2000, Enschede-Zuid

Beginsituatie		Uit-treding	Toe-treding	Eindsituatie		Afname per jaar (%)
jaar	aantal bedrijven			jaar	aantal bedrijven	
1984	132	35	21	1990	118	1,85
1990	118	32	14	1995	100	3,25
1995	100	27	12	2000	85	3,20

De ontwikkeling van het aantal bedrijven zal voor de verschillende bedrijfstypen niet hetzelfde zijn, zoals dat ook in het verleden niet het geval was. Naast het hebben van een idee over de ontwikkeling van het totaal aantal bedrijven, is het ook wenselijk een idee te hebben over de ontwikkeling van het aantal bedrijven per bedrijfstype. Daartoe is voor ieder bedrijfstype de mogelijke ontwikkeling van het aantal bedrijven begroot, uitgaande van de ontwikkeling in het verleden, van de opvolginssituatie, van de leeftijdsverdeling van de bedrijfshoofden, van de verdeling naar bedrijfs grootte en er is rekening gehouden met het gegeven dat vrijkomende melkquota bij voorkeur door grotere melkveebedrijven worden aangekocht en dat de komende milieumaatregelen voor een aantal intensieve-veehouderijbedrijven het einde van hun bestaan als hoofdberoepsbedrijf betekenen. Het resultaat van deze begrotingen is weergegeven in tabel 5.2.

Tabel 5.2 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven per bedrijfstype in de periode 1990-2000, Enschede-Zuid

Bedrijfstype	1984	1990	1995	2000
Melkveebedrijven met ligboxenstal	42	40	40	39
Melkveebedrijven met grupstal	51	32	23	16
Intensieve-veehouderijbedrijven	17	14	12	8
Overige landbouwbedrijven	18	25	20	17
Tuinbouwbedrijven	4	7	5	5
Totaal	132	118	100	85

De algemene trend die uit deze tabel naar voren komt is dat het aantal bedrijven in alle onderscheiden typen aanzienlijk zal afnemen, behalve bij het type melkveebedrijven met ligboxenstal.

Over de ontwikkeling van het aantal nevenberoepsbedrijven kan worden opgemerkt dat binnen deze groep bedrijven zeer veel wijzigingen voorkomen. Uit figuur 2.1 blijkt dat er in een periode van zes jaar relatief veel bedrijven worden opgeheven en dat er ook relatief veel bedrijven bijkomen, zowel uit de groep hoofdberoepsbedrijven als door nieuwvestiging. Bij het maken van een schatting van het aantal nevenberoepsbedrijven in de komende jaren is er van uitgegaan dat opheffing van bedrijven zich in dezelfde mate zal voordoen als voorheen; dat toetreding uit de groep hoofdberoepsbedrijven wordt afgeleid uit de ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven; nieuwvestiging, in verband met de afnemende mogelijkheden daartoe, nog maar in beperkte mate voor zal komen en dat de vermindering van de oppervlakte cultuurgrond met 6% tot een even grote extra vermindering leidt van het aantal nevenberoepsbedrijven. Rekening houdend met deze uitgangs-

punten wordt het aantal nevenberoepsbedrijven geschat op 100 in 1985 en op 90 in het jaar 2000. In iedere vijfjaarlijkse periode derhalve een afname. Wel wordt zowel in 1995 als in 2000 het aandeel van de nevenberoepsbedrijven groter. In 1990 was dat 47%; in 1995 zal dat 50% zijn en in 2000 51%. Globaal genomen zal rond het jaar 2000 in het gebied van "Enschede-Zuid" meer dan de helft van het aantal landbouwbedrijven nevenberoepsbedrijf zijn.

5.3 De oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik

De oppervlakte cultuurgrond in het gebied van "Enschede-Zuid" is in de afgelopen periode niet afgenomen. In de komende jaren zal echter voor diverse doeleinden grond aan de landbouw worden onttrokken. Het betreft onttrekking voor de volgende bestemmingen;

- De autosnelweg die de verbinding vormt tussen de bestaande autosnelweg A35 en Duitsland loopt over een afstand van 3 km door het gebied van de landinrichting. Daarvoor is 3000 m x 75 m = 22,5 ha grond nodig;
 - De aan te leggen autoweg A15 (Twentheroute) loopt over een afstand van 5 km door het gebied. De benodigde oppervlakte bedraagt 5000 m x 40 m = 20 ha;
 - Er is in het gebied van "Enschede-Zuid" 55 ha relatienota-gebied aangewezen. Het betreft 30 ha reservaatgebied in het Aamsveen en 25 ha in het Usselerveld. Van dit laatste gebied is niet bekend welk deel reservaat-, dan wel beheersgebied wordt. Aangenomen is dat 12,5 ha reservaatgebied wordt en 12,5 ha beheersgebied. Over eventuele claims voor wijziging van het grondgebruik op basis van het Natuurbeleidsplan zijn geen gegevens beschikbaar;
 - Ten zuiden van Hengelo is in het gebied van "Enschede-Zuid" een afvalverwerkingsplaats geprojecteerd, die in totaal 145 ha beslaat;
 - Ten noorden van Boekelo is een bedrijfsterrein van 50 ha geprojecteerd;
 - Tenslotte is voor een gebied van 40 ha een bestemming "stads- en dorpsgroen" aangegeven;
- Voorts wordt ter bepaling van de ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond uitgegaan van de volgende uitgangspunten:
- Van de totale oppervlakte grond die een niet-agrarische bestemming krijgt is ruim 60% cultuurgrond;
 - Aangenomen is dat de oppervlakte cultuurgrond die bij de nevenbedrijven in gebruik is in de komende periode met ongeveer 10 ha per jaar zal toenemen.

In totaal zal een oppervlakte van 320 ha in de komende jaren voor een niet-agrarische bestemming worden aangewend. Het betreft echter wel de bruto-oppervlakte. Niet alle grond is gemeten maat ha cultuurgrond. Een deel van de bruto-oppervlakte wordt gebruikt voor wegen, bermen, sloten, bebouwing, groenstroken, bosjes en

dergelijke. Aangenomen is dat van die bruto-oppervlakte ruim 60% cultuurgrond is, op basis van de verhouding tussen de oppervlakte cultuurgrond en de totale oppervlakte van het landinrichtingsgebied (zie paragraaf 1.2.1). Dat betekent dat circa 200 ha cultuurgrond, dat is 6% van de totale oppervlakte cultuurgrond, aan de landbouw zal worden onttrokken.

In de afgelopen zes jaar is de oppervlakte cultuurgrond, die bij de nevenberoepsbedrijven in gebruik is, toegenomen van 737 tot 860 ha. Ongeveer de helft van deze toename komt op rekening van de negen bedrijven die in 1990 voor het eerst werden geregistreerd (zie paragraaf 2.1). Daarmee rekening houdend bedraagt de jaarlijkse toename van de oppervlakte die bij de nevenberoepsbedrijven in gebruik is ongeveer 10 ha. Het is aannemelijk dat ook in de komende jaren die oppervlakte zal toenemen, omdat de bedrijven die de overgang van hoofd- naar nevenberoepsbedrijf maken steeds groter worden. Voor de komende periode is ook een toename van 10 ha per jaar aangehouden. Op basis van deze uitgangspunten kan tabel 5.3 worden samengesteld.

Tabel 5.3 Ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond en van de gemiddelde oppervlakte per bedrijf, 1990-2000

	1984	1990	1995	2000
Opp. cult.grond hoofdbe- roepsbedr.	2 595	2 496	2 355	2 205
Opp. cult.grond nevenbe- roepsbedr.	737	860	900	950
Totale opp. cultuurgrond	3 332	3 356	3 255	3 155
Aantal hoofdberoepsbedrijven	132	118	100	85
Aantal nevenberoepsbedrijven	85	106	100	90
Gem. opp. hoofdberoepsbedr.	19,7	21,2	23,5	25,9
Gem. opp. nevenberoepsbedr.	8,7	8,1	9,0	10,6

De toename van de gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven is zowel een gevolg van het wegvallen van de qua oppervlakte kleinere bedrijven en van de aankoop van grond, die vrijkomt bij bedrijven die worden opgeheven of verkleind.

Het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in de totale oppervlakte cultuurgrond neemt in bovenstaande opstelling toe van 25,6% in 1990 tot 30,1% in 2000.

In het grondgebruik zal naar verwachting in de komende jaren weinig verandering optreden. De grond is vrijwel geheel in gebruik als grasland en als bouwland voor de teelt van snijmais. In de afgelopen periode is het aandeel van het grasland iets teruggelopen en het aandeel van de oppervlakte snijmais iets toegenomen. Verdere verandering in die richting is niet aannemelijk, gezien de ruime ruwvoedersituatie. Globaal zal de grond in de komende periode, evenals in 1990, voor ruim 70% worden gebruikt als grasland, voor circa 25% voor de verbouw van snijmais en overigens voor akkerbouw en voor tuinbouw.

5.4 De ontwikkeling in de produktietakken

5.4.1 De rundveehouderij

Ter bepaling van de ontwikkeling van de melkveehouderij worden de volgende uitgangspunten gehanteerd.

- Aangenomen wordt dat de contingentering van de melkproduktie gedurende de komende tien jaar zal blijven bestaan;
- Er wordt een korting van het melkquotum aangehouden van 4% voor de komende periode van tien jaar. Met ingang van 1991/1992 is een algemene quotumkorting vastgesteld van 2%. Verdere algemene kortingen zijn in de komende jaren mogelijk omdat de EG nog steeds ongeveer een vijfde deel van haar melkproduktie met subsidies moet afzetten, waarvan ruim de helft op de wereldmarkt (Van Bruchem, Post en Terluin). Omdat nog geen voorstellen voor verdere kortingen zijn gedaan, wordt uitgegaan van de vastgestelde algemene korting van 2%. Hoewel in de periode 1984-1988 het melkquotum in "Enschede-Zuid" met 2,5% extra afnam boven de algemene kortingen (zie 3.1.4), wordt voor de komende periode geen wijziging van het melkquotum als gevolg van aan- of verkoop van quotum in het gebied aangenomen. Wel wordt aangenomen dat van de vijf à zes bedrijven die, als gevolg van de wegeaanleg, de aanleg van een afvalverwerkingsplaats en van een industrieterrein, zullen verdwijnen er een melkveebedrijf is dat met 50 à 60 melkkoeien wordt uitgekocht en naar elders zal verhuizen. Dat betekent een extra vermindering van het quotum met 2%. In totaal wordt derhalve een vermindering van het melkquotum van 4% aangehouden;
- De melkproduktie per koe zal in de komende tien jaar met 2% per jaar toenemen. Omdat de bedrijfsresultaten beter zijn bij een hogere melkproduktie per koe, wordt er van uitgegaan dat de melkproduktie per koe zal toenemen. Dat betere bedrijfsresultaat neemt bij een steeds hogere melkgift per koe op den duur wel af, maar bij het produktieniveau dat bestaat in "Enschede-Zuid" speelt dat nog geen rol. De melkproduktie per koe is na spectaculaire stijgingen van 5 à 6% per jaar in de eerste jaren na de invoering van de contingentering, in 1989/1990 met zo'n 3% toegenomen, zowel in Nederland als in Overijssel als in het district Goor. Een verdere vermindering van deze mate van groei is te verwachten, omdat de mogelijkheden om de produktie te vergroten door middel van selectie bij een steeds stijgend produktieniveau kleiner worden. Een toename van de melkproduktie per koe met 1,5% per jaar moet echter zonder meer mogelijk worden geacht. Wanneer wordt uitgegaan van de produktiestijging van 3% per jaar in 1988/1989 en van een geleidelijke afname van die groei tot 1,5% per jaar in 1999/2000, zou de melkproduktie per koe in de periode 1990/1991 tot 1999/2000 toenemen met

ruim 21%. Als wordt uitgegaan van een jaarlijkse toename van 2% in een periode van tien jaar, dan bedraagt de toename in totaal bijna 22%. Eenvoudigheidshalve wordt daarom een toename van de melkproduktie van 2% per jaar aangenomen.

- Het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in de totale melkveestapel zal in de komende periode in dezelfde mate afnemen als in de afgelopen periode.
- Voor het aantal stuks jongvee per melkkoe wordt voor het jaar 2000 dezelfde verhouding gehanteerd als in 1990. Op de hoofdberoepsbedrijven is het aantal stuks jongvee per melkkoe in de afgelopen periode toegenomen. Ook landelijk is er sprake van een toename. Voor vervanging van het melkvee is 60 stuks jongvee per 100 melkkoeien voldoende. Mogelijk wordt, gezien de beschikbaar gekomen produktieruimte, jongvee aangehouden voor opfok en verkoop. Aangenomen wordt dat dit ook in de komende jaren zo blijft.
- Op 30% van de intensieve veehouderij- en de "overige landbouw"bedrijven en op 15% van de nevenberoepsbedrijven wordt melkvee gehouden. Beide percentages zijn ontleend aan gegevens over het jaar 1990.

Ter bepaling van de ontwikkeling van de mestveehouderij wordt uitgegaan van de volgende uitgangspunten.

- Aangenomen wordt dat het aantal stuks mestvee zal toenemen tot 3 500 in het jaar 2000. De mestveestapel in het gebied van "Enschede-Zuid" is in de periode 1984-1990 toegenomen met 68%. Een verdere toename van de mestveestapel in de mate als in de afgelopen jaren is niet waarschijnlijk, gezien de afzetmogelijkheden. Rekening houdend met de veebezetting per ha voedergewassen en er van uitgaande dat de vrijgekomen produktieruimte door de vermindering van de melkveestapel voor een deel zal worden benut door het houden van mestvee, en tevens rekening houdend met een vermindering van de oppervlakte cultuurgrond met 6%, is aangenomen dat de mestveestapel zal toenemen van 3 374 stuks in 1990 tot 3 500 stuks in 2000.
- Ten aanzien van het aantal bedrijven met mestvee wordt aangenomen dat op een zelfde percentage van de hoofd- en nevenberoepsbedrijven mestvee wordt gehouden als in de afgelopen periode (respectievelijk 60% en circa 30%).

Op basis van de hiervoor besproken uitgangspunten is tabel 5.4 samengesteld. Het aantal melkkoeien dat er op basis van deze uitgangspunten in 2000 zal zijn, bedraagt $0,96$ (quotum = $100\% - 4\% = 96\%$) x het aantal melkkoeien in 1990 ($= 3\,332$) gedeeld door $1,22$ (melkproduktie per koe is in het jaar 2000 22% hoger dan in 1990) is $2\,620$ melkkoeien. Van dit aantal melkkoeien wordt een 60-tal koeien gehouden op nevenberoepsbedrijven.

Het aantal hoofdberoepsbedrijven met melkvee bestaat uit 55 melkveebedrijven (zie tabel 5.2) en uit 30% van de 25 intensieve

veehouderij- en "overige landbouw"bedrijven. In totaal 63 bedrijven met melkvee. Van de nevenberoepsbedrijven zijn er 14 met melkkoeien.

Tabel 5.4 Kengetallen rundveehouderij 1990-2000, Enschede-Zuid

Kengetal	Hoofdberoeps- bedrijven		Nevenberoeps- bedrijven	
	1990	2000	1990	2000
Aantal melkkoeien	3 226	2 560	106	60
Aantal stuks jongvee	3 065	2 430	191	110
Aantal stuks mestvee	2 774	2 650	600	850
Aantal GVE	6 600	5 600	650	750
Aantal bedrijven met melkkoeien	84	63	16	14
Aantal bedrijven met mestvee	75	50	30	30
Aantal ha voedergewassen	2 434	2 125	816	900
Melkkoeien per bedrijf met melkk.	38	41	7	4
Jongvee per 100 melkkoeien	95	95	180	183
Mestvee per bedrijf met mestvee	37	53	20	28
Melkkoeien per 100 ha voedergew.	133	120	13	7
GVE per 100 ha voedergewassen	271	264	80	83

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk is opgemerkt, moet worden bedacht dat de cijfers in 2000 er geheel anders kunnen uitzien dan de hier gepresenteerde cijfers. Wel geven deze cijfers de aard van de ontwikkeling in de komende jaren aan.

De melkveestapel zal afnemen, terwijl de mestveestapel wellicht nog iets toeneemt. Deze toename komt dat tot stand op de nevenberoepsbedrijven. De totale rundveestapel, ofwel het aantal GVE's, zal kleiner worden. Het aantal bedrijven met melkvee neemt sterker af dan het aantal melkkoeien, hetgeen tot gevolg heeft dat de gemiddelde melkveestapel per bedrijf weer groter wordt. Volgens de cijfers in tabel 5.4 zou het aantal melkkoeien in 2000 op 41 dieren per bedrijf uitkomen en daarmee weer in de buurt komen van het aantal melkkoeien per bedrijf in 1984. Daarbij moet dan wel worden bedacht dat de melkproduktie per koe in de periode 1984-1990 is toegenomen met een kleine 20% en dat voor de komende tien jaar een verdere stijging van de melkproduktie per koe van 22% is aangenomen. Voor de produktie die met 41 koeien in 2000 wordt verkregen zouden 60 koeien met het produktieniveau van 1984 nodig zijn. Naar schatting zal in 2000 het gemiddeld aantal melkkoeien per melkveebedrijf met ligboxenstal 50 bedragen en op deze bedrijven zal circa 75% van het totaal aantal melkkoeien in het gebied van "Enschede-Zuid" worden gehouden. Op de bedrijven met een traditionele stal zal het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf naar schatting 25 bedragen.

Blijkens de cijfers in tabel 5.4 neemt ook de melkveebezetting per ha voedergewassen af. De intensiteit van het grondgebruik wordt echter niet in diezelfde mate minder, omdat melkkoeien met een grotere melkproduktie een grotere hoeveelheid voer gebruiken. In het jaar 2000 is in het gebied van "Enschede-Zuid" per melkkoe ongeveer 18% meer oppervlakte voedergewas beschikbaar dan in 1990. De voederbehoefte per koe neemt echter toe wegens de stijging van de melkproduktie per koe met 22%. De ruwvoedersituatie zal in 2000 voor de melkveehouderij derhalve wellicht iets, maar niet veel, ruimer zijn dan in 1990.

5.4.2 De intensieve veehouderij

In paragraaf 3.2 is de ontwikkeling van de intensieve veehouderij in de periode 1984-1990 beschreven. Deze beschrijving is in hoofdzaak gewijd aan de varkenshouderij omdat de kalvermest-rij en de pluimveehouderij in "Enschede-Zuid" zeer beperkt van omvang zijn. In de varkenshouderij was sprake van toename van het aantal dieren, terwijl het aantal bedrijven met varkens afnam. Ook bleek dat het aandeel van de intensieve-veehouderijbedrijven in de mesterij was toegenomen en dat de fokkerij in hoofdzaak een aangelegenheid werd van de intensieve veehouderijbedrijven.

Voor beantwoording van de vraag of verdere groei van de varkenshouderij in "Enschede-Zuid" te verwachten is, is inzicht in de mogelijkheden die de milieuwetgeving biedt van belang. Ten aanzien van de concentratietendens is het aannemelijk dat die zich voortzet.

Op grond van de Meststoffenwet is uitbreiding en nieuwvestiging van veehouderijbedrijven verboden, wanneer de fosfaatproduktie groter is dan 125 kg per ha. Dat betekent in de praktijk dat uitbreiding van de intensieve veehouderij in feite niet meer mogelijk is. Er zijn weliswaar bedrijven waar minder dan 125 kg fosfaat per ha wordt geproduceerd, maar de mogelijkheden die overblijven voor uitbreiding met intensieve veehouderij zijn uiterst beperkt.

Verder kan ook nog een beperkende invloed uitgaan van de mogelijke aanwijzing van fosfaatverzadigde gronden en van de Hinderwet. Uit een onderzoek van De Haas (1991 zie ook bijlage 2) is gebleken dat op grond van de ecologische richtlijn uit de Hinderwet 88% van de bedrijven met vee in de gemeente Enschede niet mag uitbreiden en dat van de bedrijven met 75 of meer sbe vee 100% niet mag uitbreiden. Voor "Enschede-Zuid" houdt dat in dat van de 211 bedrijven met vee er 185 niet kunnen uitbreiden, waaronder alle (105) bedrijven met 75 of meer sbe vee. Hieronder vallen nagenoeg alle hoofdberoepsbedrijven. De 25 bedrijven die op grond van de ecologische richtlijn nog wel mogen uitbreiden zullen vrijwel allemaal nevenberoepsbedrijven zijn. Op grond van deze overwegingen wordt aangenomen dat er in de intensieve veehouderij geen uitbreiding zal plaatshebben, terwijl voorts wordt aangenomen dat er ook geen afname zal plaatshebben.

Het aantal bedrijven met intensieve veehouderij zal naar verwachting even sterk afnemen als in de voorgaande periode, zeker gezien de komende milieumaatregelen. Aangenomen wordt dat er in 2000 nog ongeveer vijftien bedrijven met mestvarkens zullen zijn en een twaalfstal bedrijven met fokvarkens, hetgeen betekent dat het aantal bedrijven met intensieve veehouderij in de komende tien jaar ongeveer zal worden gehalveerd.

Ten aanzien van de intensieve veehouderij op de nevenberoepsbedrijven wordt aangenomen dat ook daar het aantal dieren niet zal veranderen en dat het aantal bedrijven met intensieve veehouderij zal afnemen, maar wellicht minder sterk als bij de hoofdberoepsbedrijven.

5.5 Produktieomvang per tak

Op basis van de uitgangspunten en de veronderstellingen in de voorgaande paragrafen is de produktieomvang in sbe's van de onderscheiden produktietakken voor het jaar 2000 te berekenen. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat de gehanteerde sbe-normen van 1986 in 2000 zeer waarschijnlijk niet meer van toepassing zijn wegens verschillen in ontwikkeling van de produktiviteit in de verschillende produktierichtingen. Met de huidige sbe-normen kan wel een inzicht in de ontwikkeling van het produktievolume worden gegeven, maar veel minder in de ontwikkeling van de toegevoegde waarde. Met dit voorbehoud is het volgende overzicht samengesteld.

Tabel 5.5 Ontwikkeling van de produktieomvang in sbe (normen 1986) op hoofdberoepsbedrijven, Enschede-Zuid

Produktietak	Aantal sbe				% sbe	
	1984	1990	1995	2000	1990	2000
Akkerbouw	1 725	2 050	1 950	1 850	9	10
Rundveehouderij	18 600	15 200	13 850	12 700	69	65
Intensieve veeh.	3 000	4 000	4 000	4 000	18	20
Tuinbouw	675	950	1 000	1 050	4	5
Totaal	24 000	22 200	20 800	19 600	100	100
Aantal hfdber.bedr.	132	118	100	85	-	-
Aantal sbe per bedr.	182	188	208	231	-	-

De totale produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven in "Enschede-Zuid" zal ook na 1990 naar verwachting blijven afnemen. De oorzaak is de verwachte vermindering van het aantal melkkoeien en het aantal stuks jongvee in de rundveehouderijsector en een afname van de oppervlakte grasland en snijmais. De produktieom-

vang in de intensieve veehouderij zal naar verwachting niet toenemen en gelijk blijven, zoals in de voorgaande paragraaf is aangenomen.

Voor de tuinbouw wordt aangenomen dat de produktieomvang nog enigermate toeneemt (met circa 10%), maar niet in die mate als in de afgelopen periode, omdat de mogelijkheden voor een substantiële uitbreiding toch zeer beperkt zijn.

De afname van de produktieomvang, zoals aangegeven in tabel 5.5, bedraagt 1,2% per jaar. Het aandeel van de rundveehouderij in de totale produktieomvang neemt iets af, terwijl het aandeel van de andere sectoren iets toeneemt. De toename van de gemiddelde produktieomvang per bedrijf is per jaar 2,2%. Deze toename is zowel een gevolg van het verdwijnen van de kleinere bedrijven als van de toename van de produktieomvang op de blijvende bedrijven.

De ontwikkeling van de produktieomvang van de nevenberoepsbedrijven zal in de komende periode worden bepaald door enerzijds een afname van de melkveestapel en anderzijds een toename van de mestveestapel en een toename van de oppervlakte grasland en bouwland. Aangenomen wordt dat de omvang van de produktie in de intensieve veehouderij en in de tuinbouw niet zal veranderen. Op basis van deze uitgangspunten is berekend dat de totale produktieomvang van de nevenberoepsbedrijven zal toenemen van 3 650 sbe in 1990 tot circa 3 800 sbe in 1995 en circa 3 900 sbe in 2000. Het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in de totale produktieomvang zal in de komende tien jaar toenemen van 14% tot 17% en de gemiddelde produktieomvang van deze bedrijven van 34 tot 43 sbe.

5.6 Ontwikkeling mestproduktie en mestoverschot

Uitgaande van de produktienormen van fosfaat zoals die thans (1990) gelden in de rundveehouderij, en rekening houdend met een toename van de mestproduktie per melkkoe vanwege de stijgende melkproduktie, kan worden berekend dat de fosfaatproduktie in de rundveehouderij in 2000 globaal genomen ongeveer 9% kleiner zal zijn dan in 1990. Op het totaal van de fosfaatproduktie in het gebied, bij een gelijk blijvende veestapel van de intensieve veehouderij, neemt de fosfaatproduktie dan met 5,5% af. De oppervlakte cultuurgrond zal naar verwachting afnemen met 6%. Dat betekent dat de produktie van fosfaat per ha in het gebied niet kleiner zal worden ondanks de inkrimping van de rundveestapel. Er is hierbij geen rekening gehouden met een verlaging van de fosfaatproduktie per dier door daartoe aangepaste voedermiddelen.

In paragraaf 3.3 is berekend dat de fosfaatproduktie per ha in 1990 118 kg bedroeg. Daarvan is 64% afkomstig uit de rundveehouderij en 36% uit de intensieve veehouderij. Naar verwachting zal de fosfaatproduktie per ha in de komende jaren op dat niveau blijven.

De hoeveelheid fosfaat die op basis van de normen, die tot 1991 golden, maximaal per ha kon worden aangewend bedroeg 272 kg. Op gebiedsniveau was er dus geen sprake van een mestprobleem. Met

ingang van 1-1-1991 en van 1-1-1995 worden de normen aangescherpt, waardoor de hoeveelheid fosfaat die maximaal per ha mag worden aangewend daalt tot 210 kg en 160 kg. Daarbij is uitgegaan van de oppervlakten grasland, maisland en overig bouwland die er dan naar verwachting zijn. Ook dan is er op gebiedsniveau nog geen mestprobleem, zelfs al zou de norm voor maisland nog verder worden aangescherpt. Wel zal het aantal bedrijven met een mestoverschot toenemen en zal het voor bedrijven met een mestoverschot moeilijker worden het overschot kwijt te raken.

Wanneer vanaf het jaar 2000 de normen nog verder worden verlaagd tot bijvoorbeeld 75 kg P_2O_5 per ha maisland, 70 kg P_2O_5 per ha bouwland en 110 kg P_2O_5 per ha grasland, mag gemiddeld minder dan 100 kg fosfaat per ha worden aangewend. Dan ontstaat er wel een mestprobleem en zal mest uit het gebied moeten worden afgevoerd. Tot omstreeks het jaar 2000 is er echter geen mestprobleem in het gebied van "Enschede-Zuid".

Hierbij zij nog opgemerkt dat dit alles geldt bij de verwachte omvang van de veestapel, bij de verwachte oppervlakte grasland, mais en overig bouwland en bij de momenteel geldende normen voor de fosfaatproduktie per dier, waarbij wel rekening is gehouden met een grotere fosfaatproduktie per melkkoe in verband met een grotere melkproduktie per koe.

6. Slotbeschouwing

In de inleiding van hoofdstuk 5 over de verwachte ontwikkelingen is er op gewezen dat de gehanteerde uitgangspunten voor de opstelling van de toekomstige ontwikkelingen gebaseerd zijn op de bestaande situatie en inzichten op het gebied van de economie, het landbouwbeleid en de (bio)technologie. Er kunnen zich echter in de komende jaren nieuwe ontwikkelingen voordoen op die terreinen, waardoor de gehanteerde uitgangspunten niet meer gelden. Bij de interpretatie van de opgestelde toekomstverwachting moet met die mogelijkheid rekening worden gehouden.

Er zijn enkele aspecten die voor de toekomst van de landbouw in het gebied van belang zijn, waarop in deze slotbeschouwing wat uitvoeriger kan worden ingegaan dan in het genoemde hoofdstuk. Die aspecten zijn de ontwikkeling van de melkveestapel, het milieu en de oppervlaktestructuur van de bedrijven.

Met betrekking tot de ontwikkeling van de melkveestapel zijn twee factoren van belang: de omvang van het melkquotum en de melkproductie per koe.

Gezien de nog steeds bestaande overproductie in de melkveehouderij, ook na de recente korting van het melkquotum met 2%, behoort een verdere korting van het quotum of een verlaging van de melkprijs tot de mogelijkheden. In beide gevallen zal de bestaansmogelijkheid van kleinere bedrijven in het gedrang komen. Als een aantal bedrijven dan wordt opgeheven komt er productiecapaciteit vrij waarmee andere bedrijven hun bestaansmogelijkheid kunnen verbeteren. In geval van een verdere korting van het melkquotum zal de afname van de melkveestapel groter zijn dan de in dit rapport verwachte afname.

Op de tweede plaats is voor de omvang van de melkveestapel van belang de ontwikkeling van de melkproductie per koe. Voor de komende jaren is een toename van die melkproductie van 2% per jaar aangenomen. In de afgelopen jaren bedroeg de toename ruim 3% per jaar. Deze mate van toename behoort ook in de komende jaren tot de mogelijkheden. De selectie op hoogproducerende melkkoeien bij verkleining van de veestapel blijft een rol spelen. Daarnaast kan de productie per koe nog extra worden verhoogd door bijvoorbeeld de invoering van het automatisch melken en door de toepassing van mogelijkheden uit de biotechnologie. De mogelijkheid dat de melkveestapel derhalve nog meer zal worden verkleind dan in het hoofdstuk over de verwachte toekomstige ontwikkeling is bekend, is reëel aanwezig.

Met betrekking tot het milieu kan het volgende worden opgemerkt. Voor Salland-Twente is, op basis van gegevens uit een onderzoek (Hack-Ten Broeke e.a.) naar de fosfaatverzadiging in twee gebieden in Salland-Twente, voor het gehele gebied van Salland-Twente berekend dat 78% van de oppervlakte cultuurgrond

fosfaatverzadigd is. Voor het gebied van "Enschede-Zuid" kan uit dat onderzoek niet worden afgeleid hoeveel grond in dat gebied fosfaatverzadigd is. Wel is het zo dat de fosfaatproduktie per ha in "Enschede-Zuid" relatief laag is en ook in het verleden waarschijnlijk relatief laag is geweest. Maar naast deze factor zijn ook andere factoren, zoals de hoedanigheid van de bodem en de grondwaterstand, bepalend voor de mate van fosfaatverzadiging.

Indien in het gebied van "Enschede-Zuid" fosfaatverzadigde gronden worden aangewezen kunnen de gevolgen daarvan voor melkveebedrijven meevallen. De fosfaatproduktie van de melkveebedrijven met ligboxenstal lag in 1990 op het niveau van circa 105 kg P_2O_5 per ha en die van melkveebedrijven met grupstal op het niveau van circa 85 kg P_2O_5 per ha. Er van uitgaande dat de veebezetting per ha op die bedrijven niet groter wordt, zouden bij een mogelijke evenwichtsbemesting van maximaal 110, 75 en 70 kg fosfaat per ha grasland, snijmais en overig bouwland, de gezamenlijke melkveebedrijven hun totale mestproduktie op de eigen grond kunnen aanwenden. Wel zullen er dan meer melkveebedrijven met een mestoverschot zijn dan de twee in 1990. Voor de intensieve veehouderijbedrijven zullen de gevolgen ook niet zo ingrijpend zijn, omdat die bedrijven weinig grond hebben en thans al een zeer groot mestoverschot hebben. De toename van dat overschot zal relatief gering zijn. Voor de "overige landbouwbedrijven", die een mestproduktie van ruim 170 kg fosfaat per ha hebben, zal de aanwijzing van fosfaatverzadigde gronden wel duidelijk merkbare gevolgen hebben.

De afzet van de geproduceerde mest zal tot het jaar 2000, de periode waarvoor in dit rapport een verwachte mogelijke ontwikkeling van de landbouw is opgesteld, geen problemen opleveren, althans niet op gebiedsniveau. Wel zal het aantal bedrijven met een mestoverschot toenemen. Maar de overschotten van die bedrijven kunnen in beginsel in het gebied zelf worden afgezet. Bij een verdere verkleining van de rundveestapel dan de verwachte verkleining en bij een beperking van de fosfaatproduktie per dier kan de fosfaatproduktie per ha lager worden dan de 117 kg per ha die in het rapport is genoemd. De kans op een dergelijke ontwikkeling is niet uitgesloten.

Dan de ammoniakemissie. Deze is in Salland-Twente relatief hoog (Oudendag en Wijnands, 1989). In het gebied van "Enschede-Zuid" is de veebezetting per ha in de melkveehouderij lager en in de intensieve veehouderij aanzienlijk lager dan in Salland-Twente. De mestveebezetting per ha is in "Enschede-Zuid" hoger dan in Salland-Twente. Op basis van een globale berekening blijkt de ammoniakemissie in "Enschede-Zuid" 65% te bedragen van de berekende ammoniakemissie in Salland-Twente e.o. Ten opzichte van de landelijke emissie van 62,7 kg NH_3 per ha bedraagt dan voor "Enschede-Zuid" de emissie 72 kg per ha. Wanneer middels nieuwe uitrijtechnieken (injecteren) de emissie bij het uitrijden aanzienlijk kan worden teruggebracht, wanneer rekening wordt gehouden met een krimpende melkveestapel en wanneer voorts in de

komende jaren betaalbare mogelijkheden voor enige beperking van de stalemissie beschikbaar komen, kan voor het gebied van "Enschede-Zuid" de ammoniakemissie tot een uit milieu-oogpunt aanvaardbaar niveau worden teruggebracht.

Een derde aspect is de oppervlaktestructuur van de hoofdberoepsbedrijven in "Enschede-Zuid". In het rapport is gebleken dat de gemiddelde oppervlakte van de bedrijven in het gebied groter is dan die van de bedrijven in enkele andere landinrichtingsgebieden in Salland-Twente, hetgeen met name geldt voor de melkveebedrijven, zowel voor de melkveebedrijven met een ligboxenstal als voor die met een traditionele stal. Dat betekent dat de melkveehouderij in een goede uitgangspositie verkeert voor de ontwikkeling in de komende jaren.

Het geheel overziende mag worden geconcludeerd dat de perspectieven voor de landbouw en voor de natuur en het landschap in het gebied van "Enschede-Zuid" goed zijn. Het beeld van de landbouw zal worden bepaald door de melkveehouderij. De bedrijven met ligboxenstal en de grotere bedrijven met grupstal hebben thans een goede uitgangspositie voor handhaving van de continuïteit. Door verwerving van vrijkomende grond en produktiecapaciteit van bedrijven die worden opgeheven hebben zij de mogelijkheid zich verder te ontwikkelen. Dat geldt eveneens voor de grotere intensieve-veehouderijbedrijven en de grotere "overige landbouwbedrijven". Met een landinrichting die de slechte verkavelingssituatie aanzienlijk zal verbeteren wordt dat goede toekomstperspectief versterkt. Ook uit het oogpunt van de milieubelasting zijn de verwachtingen gunstig, omdat de intensiteit van de agrarische produktie in evenwicht kan komen met de belasting die het milieu aan kan. De veebezetting per ha en daarmee de mestbelasting per ha die reeds betrekkelijk laag zijn, maken kans in de komende jaren verder te dalen. De ammoniakbelasting per ha, die iets hoger is dan de gemiddelde voor geheel Nederland, kan met de voorgenomen maatregelen tot een aanvaardbaar niveau worden teruggebracht.

Niet alleen voor de landbouw is dat een goed perspectief, maar ook voor natuur en milieu, waarvan de kwaliteit niet verder achteruit gaat, maar kan worden hersteld. Deze ontwikkeling gaat wel gepaard met een flinke afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven. Naar schatting zal circa 30% van de bedrijfshoofden van hoofdberoepsbedrijven het bedrijf beëindigen, of naast het bedrijf nog arbeid buiten de landbouw moeten vinden.

De betekenis van de nevenberoepsbedrijven zal toenemen omdat hun aandeel in het totaal aantal bedrijven, in de oppervlakte cultuurgrond en in de totale produktieomvang toeneemt. Naar verwachting zal het aandeel in de totale produktieomvang toenemen van 14% in 1990 tot 17% in 2000. Ruim de helft van die produktieomvang bestaat uit grasland en snijmais. Bij de hoofdberoepsbedrijven bedraagt dat aandeel circa 25%. Een groot deel van de bedrijfshoofden zal, evenals in 1990, worden gevormd door rustende boeren. Een ander deel van de bedrijfshoofden zal wat grond

en dieren houden uit liefhebberij. Waarschijnlijk zal maar een beperkt deel van de bedrijfshoofden een nevenbedrijf exploiteren om daaruit aanvullende inkomsten te verwerven. Hoewel in het jaar 2000 naar verwachting meer dan de helft van alle bedrijven in "Enschede-Zuid" nevenberoepsbedrijf zal zijn, blijven de nevenberoepsbedrijven van ondergeschikte betekenis binnen de landbouw.

Literatuur

Bruchem, C. van, J.H. Post en I.J. Terluin (red).
Landbouw-Economisch Bericht 1991
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1991
Periodieke Rapportage 1-91

Centrale Landinrichtingscommissie
Herziene concept-ontwerp-nota inzake overwegingen en uitgangspunten ex artikel 20, lid 2 van de Landinrichtingswet voor het in voorbereiding nemen van de herinrichting "Enschede-Zuid"
Utrecht, 1989

Dijk, J.P.M. van en A.L.J. van Vliet
Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL); boekjaren 1986/87 t/m 1989/90
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1991
Periodieke Rapportage 11-89/90

Dijk, J.P.M. van en A.L.J. van Vliet
De financiële positie van de landbouw
Boekjaar 1989/1990 en vergelijkingen met voorgaande jaren
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1991
Periodieke Rapportage 12-89/90

Haas, W. de
Gevolgen van de ecologische richtlijn voor de veehouderij
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1991
Concept-publikatie

Hack-ten Broeke, M.J.D., H. Kleijer, A. Breeuwsma, J.G.A. Reijerink en D.J. Brus
Fosfaatverzadiging van de bodem in twee gebieden in Overijssel
Wageningen, Staring Centrum, 1990
Rapport 108

Hoop, D.W. de, T. de Haan en C.J.M. Wijnen
Enkele notities over aspecten van het quotasysteem in de melkveehouderij
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989
Mededeling 408

Oudendag, D.A. en J.H.M. Wijnands
Beperking van de ammoniakemissie uit dierlijke mest
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989
Onderzoekverslag 56

Poppe, K.J.
Berekening en toepassing van Nederlandse bruto standaard saldi
(bss 1986)
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1990
Mededeling 415

Tjoonk, L.
De Landbouw in Rijssen
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989
Mededeling 410

Tjoonk, L.
De Landbouw in Enter
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1990
Mededeling 430

BIJLAGEN

Bijlage 1 Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Landbouwtelling

Voor de samenstelling van dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit de metellingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven met een productieomvang van meer dan 10 sbe, die in het landinrichtingsgebied liggen en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben. Omdat de indeling in beroepsgroepen afwijkt van die in de landbouwtellingen, zijn alleen de gegevens van alle bedrijven vergelijkbaar met die van landbouwtellingen in andere gebieden.

2. Beroepsgroepen

De indeling in beroepsgroepen uit de metelling is gecorrigeerd aan de hand van informatie van streekkenners. De aldus ontstane beroepsindeling is daardoor niet vergelijkbaar met de oorspronkelijke.

Hoofdberoepsbedrijven (A en B bedrijven):

A-bedrijven: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;

B-bedrijven: het bedrijfshoofd besteedt meer dan de helft van de arbeidstijd aan het eigen bedrijf en heeft tevens een nevenberoep.

Navenbedrijven (C en D bedrijven):

C-bedrijven: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed;

D-bedrijven: rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik.

3. Standaardbedrijfsseenheden (sbe)

Een standaardbedrijfsseenheid kan worden omschreven als een maatstaf voor de economische omvang van een agrarische activiteit. De sbe is een gestandaardiseerd bedrag aan netto-toegevoegde waarde, berekend in een basisperiode. Uitgegaan wordt daarbij van een doelmatige bedrijfsvoering en normale productieomstandigheden.

Onder invloed van economische en technische factoren ontwikkelt de toegevoegde waarde per dier en per hectare zich niet gelijk. Daardoor geven de voor een bepaald basisjaar opgestelde verhoudingsgetallen na verloop van tijd geen zuiver beeld meer van de werkelijkheid. Vandaar dat de sbe-normen periodiek worden herzien.

Sbe-normen per hectare en per dier					
	1981	1986		1981	1986
Grasland	1,1	1,1	Schapen	0,28	0,28
Snijmais	3,5	2,9	Mestkalveren	0,32	0,33
Melkkoeien	2,1	2,5	Mestvarkens	0,15	0,14
Jongvee	0,7	0,52	Fokvarkens	1,15	0,95
Mestvee	0,5	0,5	Leghennen	0,01	0,0045
			Slachtkuikens	0,003	0,003

Bijlage 1 (te vervolg)

In dit rapport zijn voor 1984 de normen van 1981 gebruikt en voor 1989 de normen van 1986. Voor een aantal gewassen en dieren is hiervoor een opsomming van de gebruikte normen gegeven.

4. Nederlandse grootte-eenheid (nge)

Een Nederlandse grootte-eenheid kan worden omschreven als een maatstaf voor de economische omvang van een agrarische activiteit. De nge is een eenheid die niet op de netto-toegevoegde waarde maar op de saldi per diersoort en per ha gewas is gebaseerd. Daartoe worden bruto standaard saldi (bss) berekend door de opbrengsten met bepaalde bijbehorende specifieke kosten te verminderen. De nge wordt bij herziening zodanig aangepast dat de reële ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde voor het Nederlandse landbouwbedrijf wordt weergegeven.

Nge-normen per hectare en per dier 1986			
Grasland	0,75	Ooien	0,11
Snijmais	1,04	Mestkalveren	0,11
Melkkoeien	0,88	Mestvarkens	0,039
Jongvee	0,19	Fokvarkens	0,26
Mestvee	0,22	Leghennen	0,0016
		Slachtkuikens	0,00081

5. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal standaardbedrijfsseenheden (sbe) berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de tuinbouw en de intensieve veehouderij. Afhankelijk van het percentage sbe dat per bedrijf voor deze onderdelen werd gevonden zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in "bedrijfstypen". Onderscheiden zijn:

1. Melkveebedrijven met ligboxenstal	60% of meer van het aantal sbe's voor rundveehouderij
2. Melkveebedrijven met traditionele stal	60% of meer van het aantal sbe's voor rundveehouderij
3. Intensieve-veehouderijbedrijven	60% of meer van het aantal sbe's voor intensieve veehouderij
4. Overige landbouwbedrijven	
5. Tuinbouwbedrijven	60% of meer van het aantal sbe's voor tuinbouw
6. Arbeidsjaareenheden (aje)	

De gegevens per werknemer uit de arbeidskrachtentelling zijn omgerekend tot arbeidsjaareenheden op basis van 2000 uur per aje, waarbij één persoon maximaal voor één aje is gesteld.

7. Arbeidskrachten

In 1984 hebben de cijfers betrekking op arbeidskrachten die regelmatig het gehele jaar door gedurende tenminste twintig uur per week op eenzelfde agrarisch bedrijf werken. Vanaf 1987 wordt echter geen onderscheid meer gemaakt tussen

Bijlage 1 (2e vervolg)

regelmatig en niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten. De waarden in 1989 hebben dan ook betrekking op alle gezinsarbeidskrachten (dus zowel regelmatig als niet-regelmatig werkzaam) en bovendien op de regelmatig werkzame niet-gezinsarbeidskrachten.

8. Grootvee-eenheden (gve)

Een grootvee-eenheid (gve) komt overeen met de netto-energiebehoefte van een volwassen melkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproductie van 15 kg melk met 4% vet. Deze "standaardkoe" heeft een voederbehoefte van 11450 VEM per dag. Het veebestand wordt daarbij als volgt omgerekend:

Diergroep	Aantal grootvee-eenheden per stuk
Melkkoeien	1,0
Jongvee jonger dan 1 jaar	0,3
Jongvee 1 jaar of ouder	0,6
Mestvee jonger dan 2 jaar	0,3
Overig mestvee	1,0
Schapen of geiten	0,1

9. Arbeidsopbrengst

De arbeidsopbrengst van een bedrijf is het netto-overschot van een bedrijf vermeerderd met de berekende en/of betaalde kosten van arbeid. De arbeidsopbrengst is niet (per definitie) gelijk aan het gezinsinkomen, fiscaal inkomen of besteedbaar inkomen. Door andere opbrengsten dan die uit arbeid liggen deze vaak hoger. De arbeidsopbrengst heeft inzicht in de beloning die de boer en zijn/haar medewerkers ontvangen voor de verrichte arbeid.

10. Oppervlakte cultuurgrond "gemeten maat"

Dit is de oppervlakte cultuurgrond die in gebruik is bij het agrarisch bedrijf, evenwel zonder tuin voor eigen gebruik, grienden, riet of biezen, bos, gebouwen, erf, sloten en niet in gebruik zijnde cultuurgrond. Wanneer dat wel wordt meegeteld wordt gesproken van de oppervlakte "kadastrale maat".

11. Kavel en huiskavel

Onder een kavel wordt verstaan een stuk cultuurgrond dat behoort tot het bedrijf en dat rondom omsloten wordt door land van een ander. Het komt er dus op neer, dat als een afzonderlijke kavel wordt beschouwd elk aaneengesloten stuk cultuurgrond dat tot het bedrijf behoort, maar dat men vanuit de hoofdbedrijfsgebouwen niet kan bereiken zonder dat men over grond van een ander gaat. Onder grond van een ander wordt ook verstaan een spoorweg, een verkeersweg, een kanaal, etc.

Een huiskavel is een kavel waarop het (de) bedrijfsgebouw(en) staat (staan).

Bijlage 2 Uitkomsten onderzoek ecologische richtlijn voor Enschede (gehele gemeente)

Percentage bedrijven dat niet mag uitbreiden ten gevolge van toetsing op stank-overlast, meststoffenwet en ecologische richtlijn.

Situatie	Alle bedr. met vee	Bedr. met 75-150 abs vee	Bedr. met 150 of meer abs vee
Ecologische richtlijn	88	100	100
Toetsing stank en meststoffenwet	9	23	5
Toetsing stank, meststoffenwet en ecologische richtlijn	89	100	100

Uit: Haas, W. de; Gevolgen van de ecologische richtlijn voor de veehouderij.
Den Haag, LEI, 1991. Concept-publicatie.